

LPSR Valsts drošības komiteja un represīvās psihiatrijas prakse: 20. gadsimta sešdesmitie līdz astoņdesmitie gadi

Dr. hist. Uldis Krēsliņš

LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas eksperts

Norma, kas nosaka, ka psihiski slims cilvēks nav atbildīgs likuma priekšā, ir izaugusi no sabiedrības attīstības pieredzes un pauž humānisma ideālus. Vienlaikus šī norma ir pavērusi iespējas arī ļaunprātīgām manipulācijām: ja vieniem, simulējot vājprātu, tā ļāva cerēt izbēgt no likumā noteiktā soda, tad citi tajā atrada līdzekli savu mantisko attiecību risināšanai.¹ Tomēr īpaši biedējošus mērogi šādas manipulācijas iegūst tad, ja tās kļūst par valsts varas akceptētu metodi, lai vērstos pret šīs varas kritiķiem un oponentiem. Spilgta liecība tam bija par politiski motivētu rīcību apsūdzēto tiesas prāvas, kas

¹ Latvijas vēsturē viens no skaļākajiem šādiem gadījumiem bija saistīts ar Bierīņu muižas mantinieka barona Heinriha Bērensa fon Rautenfelda (*Heinrich Berens von Rautenfeld*, 1882 – 1929) vārdu. 1907. gadā viņš sava radnieka barona Alfrēda Šulca fon Ašerādena piederošajā Aizkraukles muižā iepazinās ar daiļo kalponi Emīliju Elizabeti Kuģenieci. Abi nolēma precēties, tomēr pret to iebilda viņa piederīgie un panāca viņa ievietošanu *Šēnfelda nervu klīnikā*. 1912. gadā Heinrihs Bērenss fon Rautenfelds izbēga no klīnikas un brīdī, kad viņu mēģināja aizturēt, viņš nošāva psihiatru un klīnikas īpašnieku Maksu Šēnfeldu (dzimušu 1861. gadā). Heinrihs Bērenss fon Rautenfelds nomira 1929. gada 14. janvārī Sarkankalna vājprātīgo slimnīcā, kur viņš ārstējās no 1924. gada 1. janvāra līdz nāves brīdim. Ar viņa vārdu saistāma viena no pirmajām latviešu pilnmetrāžas spēlfilmām, akciju sabiedrības *Latvju filma* 1922. gada lente *Vilkiem mests laupījums*, ar Voldemāru Švarcu barona un Lilitu Bērziņu mīļotās – Emīlijas Laivenieks – lomās. Skat. Sarkankalna vājprātīgo slimnīcā... Jaunākās Ziņas, 1929, 16. janvāris, 6. lpp.; “Arizokrata dzihwes noslehgums Sarkankalna wahjprahtigo eeztahdē”, *Pehdejā Brihdī*, Nr. 278, 1928, 6. decembris, 6. lpp. “Sabeedribai bihztami cilweki”, *Pēdējā Brīdī*, Nr. 178, 1933, 11. augusts, 6. lpp. “Wahcu barona traģedijas noslehgums”, *Sociāldemokrāts*, Nr. 14, 1929, 17. janvāris, 2. lpp., Bērzon, Ingus. “Barona un kalpones ērkšķainais ceļš”, *TVNET*, 2010, 30. jūlijā. Pieejams: http://www.tvnet.lv/egoiste/attiecibas/340480-barona_un_kalpones_erkskainais_cels_Red_piez.

divdesmitā gadsimta otrajā pusē notika Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (PSRS) un kurās ekspertu psihiatru loma literatūrā ieguva jaunu – represīvās psihiatrijas – apzīmējumu. Dotā pētījuma uzdevums ir izsekot un izvērtēt ekspertu psihiatru līdzdalību divdesmitā gadsimta otrajā pusē notikušajos izmeklēšanas un tiesas procesos Latvijā PSRS okupācijas laikā, mēģinot noskaidrot, cik tālu šo ekspertu darbību vadīja profesionālie principi un cik – politiski uzstādījumi.

Pirmie politiski motivētie psihiatrijas izmantošanas gadījumi PSRS pieredzē bija attiecināmi jau uz divdesmito gadu sākumu, un labāk zināmais tā piemērs bija jaunās boļševiku varas vēršanās pret Krievijas Satversmes sapulces deputāti, Krievijas Kreiso sociālrevolucionāru-internacionālistu (eseru) partijas līderi Mariju Spiridonovu² (1884 – 1941). Plašāku mērogu šīs represijas ieguva divdesmitā gadsimta vidū, kad vispirms 1939. gadā Kazaņā un pēc tam 1951. gadā Ļeņingradā izveidoja divas pirmās speciālās jeb cietuma tipa psihiatriskās slimnīcas. Pēc Josifa Staļina (1878 – 1953) nāves represīvās psihiatrijas prakse tika krasi ierobežota, un piecdesmito gadu vidū notika arī pirmā vēršanās pret psihiatrijas izmantošanu politiskās interesēs: 1956. gadā bijušais Ļeņingradas cietuma tipa psihiatriskās slimnīcas pacients Sergejs Pisarevs³ (1902 – 1979) uzrakstīja vēstuli Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) Centrālās Komitejas (CK) Partijas kontroles komitejai, kurā, atsaucoties uz paša pieredzēto, kritizēja cietuma tipa psihiatrisko slimnīcu darbību PSRS. Viņa minēto faktu pārbaudei tika izveidota speciāla komisija, kas sagatavoja ziņojumu, taču ar administratīvām metodēm šī jautājuma tālāka virzīšana tika apturēta.⁴ Atgriešanās pie psihiatrijas represīvās izmantošanas prakses notika sešdesmito gadu sākumā, kad Ņikita Hruščovs (1894 – 1971) bija paziņojis, ka tikai psihiski nenormāli cilvēki

²*Мария Александровна Спиридонова.*

³*Сергей Петрович Писарев.*

⁴ S. Pisareva vēstulē minēto faktu pārbaudei izveidotās komisijas sastāvā bija, piemēram, PSKP CK Partijas kontroles komitejas locekles Olgas Šatunovskas palīgs Aleksejs Kuzņecovs (*Алексей Ильич Кузнецов*) un PSRS Medicīnas zinātņu akadēmijas Psihiatrijas institūta direktors profesors Dmitrijs Fedotovs (*Дмитрий Дмитриевич Федотов*, 1908 – 1982). Komisija pārbaudīja abas tobrīd pastāvošās speciālās jeb cietuma tipa psihiatriskās slimnīcas Kazaņā un Ļeņingradā, gūstot apstiprinājumu S. Pisareva minētajiem faktiem.

var uzstāties pret sociālistisko iekārtu.⁵ 1961. gadā sekoja jauns *pretpadomju* darbībā apsūdzēto tiesu psihiatrisko ekspertīžu vilnis un turpinājās speciālo psihiatrisko slimnīcu veidošana. 1961. gadā šāda slimnīca bija izveidota Sičevkā⁶, 1965. gadā – Čerņahovskā⁷, 1966. gadā – Minskā, bet 1968. gadā – Dņepropetrovskā. Tomēr lielāko uzplaukumu represīvās psihiatrijas prakse PSRS piedzīvoja līdz ar Jurija Andropova (1914 – 1984) stāšanās PSRS Valsts drošības komitejas (VDK) priekšsēdētāja amatā 1967. gada 18. maijā.

Jau tūlīt pēc J. Andropova stāšanās jaunajā amatā par valsts drošības iestāžu darbības prioritāti kļuva cīņa pret *ideoloģiskajām diversijām*, kas izpaudās jebkādu citādi domājošo izpausmju ierobežošanā. Pēc J. Andropova ierosinājuma ar šādu mērķi – lai uzraudzītu un jau preventīvi novērstu iespējamās *ideoloģiskās novirzes* sabiedrībā – ar 1967. gada 17. jūlija rīkojumu VDK ietvaros tika izveidota Piektā pārvalde.⁸ Šajā citādi domājošo izpausmju ierobežošanā viens no iedarbīgākajiem līdzekļiem kļuva psihiatrijas izmantošana. Pēc 1967. gada 31. augustā J. Andropova parakstītā ziņojuma PSKP CK par pieaugošo psihiski slimo cilvēku skaitu un viņu radīto apdraudējumu un nepietiekamo speciālo psihiatrisko slimnīcu skaitu (uz to brīdi tādas bija sešas) šādu slimnīcu skaits strauji pieauga. Jāuzsver, ka 1988. gadā, kad tika likvidēta PSRS represīvās psihiatrijas sistēma, šādas speciālās jeb cietuma tipa psihiatriskās slimnīcas jau

⁵ Patiesi izcilu šīs Ņ. Hruščova tēzes traktējumu dod viens no pazīstamākajiem padomju disidentiem Vladimirs Bukovskis (*Владимир Константинович Буковский*, 1942), raksturojot to kā jaunu “vadošu norādi” PSRS valsts drošības iestāžu darbībai: ja iepriekšējā, vēl 1937. gadā Staļina izvirzītā tēze postulēja, ka līdz ar komunisma celtniecību notiek šķiru cīņas saasināšanās, tad Ņ. Hruščova tēze deva jaunu uzstādījumu – par psihisko slimību saasināšanos komunisma celtniecības gaitā. Skat. Буковский, Владимир. *И возвращается ветер*. Москва: Захаров, 2007, с. 181 – 182.

⁶Сычевка.

⁷Черняховск.

⁸ Sākotnēji PSRS VDK Piektā pārvalde sastāvēja no sešām nodaļām, bet līdz astoņdesmito gadu vidum to skaits bija pieaudzis līdz piecpadsmit. Pārvaldes uzdevumu starpā bija uzraudzīt radošās inteliģences aprindu noskaņojumus, kultūras un zinātnes sakarus ar ārzemēm, augstskolu studentu un docētāju, kā arī reliģisko kopienu locekļu noskaņojumus, cionistu kustību. Skat. Млечин, Леонид. *Юрий Андропов: Последняя надежда режима*. Москва: Центрполиграф, 2008, с. 159 – 160.

bija sešpadsmit. Īpaši aktīvi psihiatrijas represīvā izmantošana sākās laika posmā no 1968. līdz 1969. gadam, lai risinātu ar iespējamiem disidentu tiesas procesiem saistītos sarežģījumus. Tiesas procesa publiska norise kompromitēja padomju tiesu sistēmu un piesaistīja plašu starptautisku uzmanību. Lai no tā izvairītos, valsts varas īstenotāji centās pēc iespējas biežāk panākt disidentu atzīšanu par psihiski nepieskaitāmiem.⁹ Atbilstoši 1969. gada 29. aprīļa PSKP CK adresētajam J. Andropova ierosinājumam ārstiem tika uzdots sagatavot to slimību sarakstu, kuru diagnosticēšana jāva atzīt apsūdzētos par nepieskaitāmiem un nosūtīt uz speciālajām psihiatriskajām slimnīcām.¹⁰ Par populārāko psihiatrisko diagnozi sešdesmito gadu beigās, nomainot Ņ. Hruščova laikā izmantoto diagnozi “paranojāla personības attīstība”¹¹, kļuva Andreja Sņežņevska (1904 – 1987)¹² izveidotā diagnoze “lēni ritoša šizofrēnija”¹³; saskaņā ar šīs diagnozes teoriju, šizofrēnija var attīstīties ļoti lēni un bez redzamiem simptomiem, un tas šo diagnozi padarīja ļoti piemērotu VDK vajadzībām.¹⁴ Padomju psihiatriskās sistēmas represīvais raksturs spilgti atklājās divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu beigās, kad līdzšinējo instrukciju vietā pieņēma *Nolikumu par psihiatriskās palīdzības sniegšanas kārtību* un mainīja psihiatrisko slimnieku

⁹ Pirmās disidentu uzstāšanās PSRS notika laika posmā no 1956. līdz 1958. gadam, kad PSKP XX kongresa ietekmē vairāki intelektuāļi pieprasīja vēl noteiktāku vēršanos pret staļinisma mantojumu dažādās tā izpausmēs. Līdzīgas uzstāšanās turpinājās arī sešdesmito gadu sākumā. Piemēram, 1965. gada 5. decembrī Maskavā notikušais mītiņu uzskata par padomju cilvēktiesību aizstāvju kustības sākumu. Līdz 1968. gadam šādām uzstāšanās bija ierobežots un epizodisks raksturs, tāpēc par disidentu kustības dzimšanas gadu PSRS tiek uzskatīts tieši 1968. gads, kad kustība kļuva organizēta un guva ievērību arī ārpus PSRS. Pirmais skaļais disidentu tiesas process notika jau 1968. gada janvārī Maskavā, kur tiesāja Aleksandru Ginzburgu (*Александр Ильич Гинзбург*, 1936 – 2002) un vēl trīs viņa domubiedrus. Tiesas procesa norise izsauca aktīvus sabiedrības protestus un plašu atbalsi rietumu radio.

¹⁰Млечин, Леонид, Юрий Андропов: *Последняя надежда режима*. Москва: Центрполиграф, 2008, с. 175 – 177.

¹¹*Паранойальное развитие личности*.

¹²*Андрей Владимирович Снежневский*.

¹³*Вялотекущая шизофрения*.

¹⁴ Буковский, Владимир. *И возвращается ветер*. Москва: Захаров, 2007, с. 198 – 200; Яковлев, Александр. *Сумерки*, 2-е доп. и перераб. издание Москва: Материк, 2005, с. 191–193.

uzskaites principus – tūlīt pēc tam tikai viena 1988. gada laikā PSRS no psihiatriskās uzskaites tika noņemti 734 tūkstoši cilvēku.¹⁵

Esot PSRS okupācijā, arī Latvija divdesmitā gadsimta četrdesmitajos gados nonāca padomju represīvās psihiatrijas telpā,¹⁶ tomēr, salīdzinot ar pieredzi citviet PSRS, psihiatrijas represīvās izmantošanas izpausmes Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā (LPSR) bija mērenākas un mazāk skarbas. Ilustrācijai te var atzīmēt vien to, ka LPSR tāpat kā Lietuvas Padomju Sociālistiskajā Republikā (PSR) un Igaunijas PSR neizveidoja nevienu speciālo jeb cietuma tipa psihiatrisko slimnīcu. Galvenais šāda fenomena izskaidrojums, visdrīzāk, meklējams neatkarības laika tiesiskās izpratnes un prakšu ietekmē arī uz okupācijas laika izpratni un praksēm. Domājams, ka salīdzinoši krass psihiski slimu cilvēku skaita pieaugums – un daudziem no viņiem tuvinieki vai draugi pēc Otrā pasaules kara bija nonākuši rietumos – varēja izsaukt okupācijas varai nevēlamus salīdzinājumus un secinājumus. Paradoksāli, ka pēc Otrā pasaules kara, publiski nosodot nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas teritorijā notikušo psihiatrisko slimnīcu pacientu masveida nogalināšanu, PSRS uzstājās ar humānisma ideālu un miera cīnītāju lozungiem. Minētais lika mīkstināt jau citviet PSRS aprobētās padomju represīvās psihiatrijas izpausmes Latvijas teritorijā.

Ar šo represīvās psihiatrijas izpausmju salīdzinošo mērenību vismaz daļēji ir izskaidrojams arī tas, kāpēc par represīvās psihiatrijas izpausmēm LPSR ir pieejams salīdzinoši maz informācijas. Ja Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) disidentu kustība ar rietumu izdevniecību un vietējo disidentu izdevumu starpniecību jau no 1965. gada sāka informēt pasaules sabiedrību par PSRS īstenoto psihiatrijas izmantošanu politiskās interesēs,¹⁷ un laika

¹⁵ “Психиатрия: взгляд “изнутри” и “со стороны””, *Аргументы и Факты*, Nr. 29, 1989, 22 – 28. июля. Skat. arī Сафронова, Н. Лечение “по Снежневскому”, *Независимая балтийская газета*, Nr. 8, 1991, апрель.

¹⁶ Viens no pirmajiem padomju represīvās psihiatrijas upuriem no bijušajām Baltijas valstīm pēc šo valstu okupācijas 1940. gadā bija Igaunijas prezidents Konstantīns Petss (*Konstantin Päts*, 1874 – 1956), kurš ilgu laiku tika turēts Kazaņas cietuma tipa psihiatriskajā slimnīcā un 1956. gadā nomira psihiatriskajā klīnikā Kaļiņinas apgabalā.

¹⁷ Par pamanāmāko publisko uzstāšanos pret represīvās psihiatrijas praksi PSRS kļuva rakstnieka Valerija Tarša (*Валерий Яковлевич Тарсис*, 1906 – 1983) autobiogrāfiskais stāsts *7.palāta (Panama № 7)*, kas 1965. gadā tika publicēts

gaitā šim jautājumam veltītās literatūras sarakstā ir parādījušās ne tikai bijušo represīvās psihiatrijas pacientu atmiņas,¹⁸ bet arī padomju represīvās psihiatrijas sistēmas vēsturei un attīstībai veltīti apraksti,¹⁹ tad attiecībā uz represīvās psihiatrijas izpausmēm LPSR šādu aprakstu un atmiņu, diemžēl, ir salīdzinoši maz. Plašāku publicitāti literatūrā ir ieguvusi 1969. gadā arestētā Krāslavas rajona kolhoza *Jaunā gvarde* bijušā priekšsēdētāja Ivana Jahimoviča (dzimis 1931. gadā) lieta, un viņa pēdējās tiesu-psihiatriskās ekspertīzes aktu, ko 1970. gada janvārī bija devis Profesora V. Serbska Vissavienības zinātniski pētnieciskais vispārējās un tiesu psihiatrijas institūts²⁰ Maskavā (Serbska institūts), kā vienu no spilgtākiem padomju psihiatrijas represīvās prakses piemēriem atzīmē arī pazīstamais padomju disidents V. Bukovskis.²¹ Uz I. Jahimoviča lietu, raksturojot laikmeta norises LPSR, savos

rietumos. Pateicoties publicitātei rietumos, V. Tarsis kļuva par pirmo padomju disidentu, kuram 1966. gadā jāva emigrēt (Буковский, Владимир. *И возвращается ветер*. Москва: Захаров, 2007, с. 224 – 227, 241). 1968. gadā sāka publicēt padomju cilvēktiesību aizstāvju kustības pazīstamāko periodisko izdevumu *Aktuālo notikumu hronika* (*Хроника текущих событий*), kas līdzās citam publicēja arī informāciju par speciālo psihiatrisko slimnīcu darbību.

¹⁸ Piemēram, V. Bukovska atmiņu stāstījums (Буковский, Владимир. *И возвращается ветер*. Москва: Захаров, 2007), degradētā ģenerālmajora Pjotra Grigorenko (*Петр Григорьевич Григоренко*, 1907 – 1987) atmiņas (Григоренко, Петро. *В подполье можно встретить только крыс...* Нью-Йорк: Детинец, 1981), Viktora Nekipelova (*Виктор Александрович Некипелов*, 1928 – 1989) atmiņas (Некипелов, Виктор. *Институт дураков*. Барнаул: Издательство организации “Помощь пострадавшим от психиатров”, 2005).

¹⁹ Pirmais nopietnais pētījums par padomju represīvās psihiatrijas sistēmu bija Ātrās palīdzības ārsta Aleksandra Podrabiņeka (*Александр Пинхосович Подрабинек*, 1953) 1977. gadā iznākušais darbs *Карательная медицина* (pod red. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979). Tāpat te var pieminēt vēsturnieka arhīvista Anatolija Prokopenko (*Анатолий Стефанович Прокопенко*, 1934 – 2013) dokumentālo pētījumu *Безумная психиатрия* (Москва: Совершенно секретно, 1997). Lai apkopotu liecības un materiālus par PSRS represīvās psihiatrijas sistēmu, 1977. gada janvārī disidentu kustības aktīvistu Maskavā paziņoja par īpašas komisijas, kas izmeklētu psihiatrijas izmantošanu politiskiem mērķiem, dibināšanu Maskavas Helsinku grupas ietvaros (*Рабочая комиссия по расследованию использования психиатрии в политических целях*), skat. Подрабинек, Александр. *Диссиденты*. Москва: АСТ, 2014, с. 83 – 86.

²⁰ *Центральный научно-исследовательский институт судебной психиатрии им. проф. Сербского*.

²¹ Буковский, Владимир. *И возвращается ветер*. Москва: Захаров, 2007, с. 334.

aprakstos atsaucās Ādolfs Šilde (1907 – 1990),²² un 1991. gadā I. Jahimoviča lietai veltītu plašāku aprakstu publicēja žurnāls *Daugava*.²³ Atsevišķās publikācijās ir pieminētas *pretpadomju* nodarījumos apsūdzēto un piespiedu ārstēšanai pakļauto Iļjas (Elijas) Ripsa (dzimis 1948. gadā),²⁴ Ģederta Melngaiļa (dzimis 1951. gadā)²⁵ un Pētera Lazdas (dzimis 1936. gadā) lietas,²⁶ vēl dažu ar tiesu psihiatriskās ekspertīzes slēdzieniem par nepieskaitāmiem atzītu cilvēku vārdi ir minēti VDK zinātniskās izpētes komisijas pētnieku darbos,²⁷ tomēr aptverošu šim jautājumam veltītu pētījumu joprojām trūkst. Šajā ziņā dotais pētījums ir pirmais mēģinājums apskatīt vienkopus vairāku *pretpadomju* darbībā apsūdzēto un tiesu psihiatriskajā ekspertīzē par nepieskaitāmiem atzīto cilvēku lietas, kā centrālo jautājumu izvirzot tieši psihiatriskās ekspertīzes īstenošanu: ekspertīzes kārtību, motivāciju, saturu un ekspertīzes slēdzienā rekomendēto ārstniecisko darbību rezultātus. Minētais pētījums nepretendē uz pilnīgu darba

²² Skat. Šilde, Ādolfs. *Pasaules revolūcijas vārdā*. Rīga: Elpa, 1993, 395. – 400. lpp., Šilde, Ādolfs. “Pasīvā pretestība okupētajā Latvijā”, *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940 – 1990*, rakstu krājums (atkārtots izdevums), redaktors T. Puisāns. Stokholma, Toronto: Memento, Daugavas Vanagi, 2001, 443. – 444. lpp.

²³ Равдин, Борис, Яхимович, Иван. “Дело Яхимовича”, *Дaugava*, Nr. 7 – 8, 1991, c. 96 – 120.

²⁴ Grūtups, Andris. *Observers: Par mākslinieka Jurģa Skulmes tiesāšanu*. Rīga: Atēna, 2009, 80. – 86. lpp.

²⁵ Skat. Salnāja, Mersedē. “Sestās palātas (prostitucionālais variants”, *Literatūra un Māksla*, 1992, 18. aprīlis. Diemžēl, Ģ. Melngaiļa krimināllietas materiāli šī pētījuma tapšanas laikā atradās Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūrā un pētniecībai nebija pieejami.

²⁶ “Jauns čekas upuris – Pēteris Lazda: Psihiatrijas ļaunprātīgā izmantošana turpinās”, *Laiks*, 1980, 26. aprīlis, 1. lpp.

²⁷ Skat. Zelmenis, Gints. “Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: izpētes iespējas”, *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*, autorokolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā, VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2016, 93. – 96. lpp.; Smirnova, Anastasija. “Latvijā iebraukušo etnisko minoritāšu pārstāvju nevardarbīgā pretošanās padomju režīmam LPSR VDK krimināllietu atspoguļojumā (1956 – 1968)”, *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*, autorokolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā, VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2016, 525. – 534. lpp.

virsrakstā izvirzītās tēmas atklāsmi, tomēr tas sniedz pamatu un ierosinājumu tālākiem pētījumiem.

Pētījuma pamatā ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva no LPSR VDK pieņemtās krimināllietas (LVA 1986. fonds). Ievērojot to, ka vismaz zinātniskās izpētes vajadzībām nav pieejams laikmetīgs katalogs, krimināllietu atlasē galvenokārt izmantota plašsaziņas līdzekļos un literatūrā, arī VDK zinātniskās izpētes komisijas rakstu 1. sējumā pieejamā informācija, kā arī zinātnieku sastādīts attiecīgo krimināllietu rādītājs *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986*²⁸. Kopumā pētījumā apzināti materiāli par 25 cilvēkiem ar tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktiem, no kuriem 18 cilvēki ekspertīzes slēdzienā tika atzīti par nepieskaitāmiem. Kā materiāls salīdzinājumam, lai varētu izsekot tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta attīstībai, trīs no šiem 18 ekspertīzes slēdzieniem attiecas uz četrdesmito gadu beigām un piecdesmito gadu pirmo pusi. Tātad kopumā uz pētījuma virsrakstā apzīmēto laika periodu attiecas piecpadsmit gadījumi.

Vairāk kā pusē – deviņos no 15 – apskatīto gadījumu apsūdzības tika izvirzītas par *pretpadomju* aģitāciju un propagandu, kas praksē vairumā gadījumu nozīmēja *pretpadomju* satura vēstuļu vai skrejlapu izplatīšanu.²⁹

Kas raksturo šos cilvēkus? Vīspirms acīmredzams ir vīriešu pārsvars – tikai divos no 15 gadījumiem apsūdzēto statusā bija sievietes.

Noteikts pārsteigums ir tas, ka vairākiem no šiem cilvēkiem bija ne tikai augsts izglītības līmenis un veiksmīga profesionālā karjera, bet viņi savu nopelnu rezultātā bija kļuvuši par publiskām personām. Piemēram, Ivans Jelīstarovs³⁰ (dzimis 1893. gadā) no 1929. līdz 1932.

²⁸*No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1999.

²⁹Līdz 1961. gada 1. aprīlim, kad stājās spēkā LPSR Kriminālkodekss, *pretpadomju* nodarījumus apsūdzētie LPSR tika tiesāti saskaņā ar KPFSR Kriminālkodeksu un 1958. gada 25. decembra PSRS likumu *Par kriminālatbildību par valsts noziegumiem*. Attiecīgi līdz LPSR Kriminālkodeksa spēkā stāšanās par minētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem piemēroja galvenokārt KPFSR Kriminālkodeksa 58.¹⁰ pants, bet vēlāk LPSR Kriminālkodeksa 65. panta pirmā daļa.

³⁰Rādītājā kļūdaini norādīts “Jelīstratovs”, tomēr krimināllietā lietots “Jelīstarovs”. Ievērojot minēto, precizējams arī rādītājs *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1999.

gadam bija strādājis Īpašajā speciālās nozīmes militāro izgudrojumu tehniskajā birojā³¹, bet no 1932. līdz 1936. gadam – Profesora N. Žukovska Centrālajā Aerohidrodinamiskajā institūtā (ЦАГИ).³² Ilja Ripss kļuva ievērojams vēl būdams Rīgas 23. vidusskolas absolvents, kurš sekmīgi bija piedalījies starptautiskajās matemātikas olimpiādēs un kuru Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē uzņēma bez iestājek sāmeniem un par kuru 1967. gada 17. maijā *Padomju Jaunatnē* Vissavienības kolokvija organizācijas priekšsēdētājs, matemātikas zinātnu profesors B. Plotkins norādīja, ka

“bez mazākā pārspilējuma varu teikt, ka šī skolnieka pētījumi atbilst kandidāta disertācijas līmenim”.

Ripss bija ieguvis Ļeņina stipendiju un jau bija saņēmis norīkojumu darbā LPSR Zinātnu akadēmijas Fizikas institūtā.³³ Pēteris Lazda (1936) bija absolvējis Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes Juridisko fakultāti 1968. gadā, strādājis par izmeklētāju Tukuma rajona milicijā, vēlāk Tukuma rajona un Jūrmalas pilsētas prokuratūrā, esot izslēgts no aspirantūras par iecerētās disertācijas saturu, aresta brīdī bija zvejnieku kolhoza *Selga* juriskonsults.³⁴ Tāpat publiski ievērojams un panākumiem bagāts bija Krāslavas rajona kolhoza *Jaunā gvarde* priekšsēdētājs Ivans Jahimovičs, kurš 1956. gadā bija beidzis Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāti, filologs, mācījis lauku bērnus, bijis tautas izglītības inspektors, pacēlis atpalikušo kolhozu un bijis tā

³¹ *Особое техническое бюро по военным изобретениям специального назначения – Остехбюро*. Par minētā biroja darbu vairāk skat. Помогайбо Александр. *Вывранный меч империи. 1925 – 1940*. Москва: Вече, 2006, с. 7 – 24. Jelistratovs minēts, piemēram, Арлазоров, Михаил. *Фронт идет через КБ*, издание второе, исправленное и дополненное. Москва: Знание, 1975.

³² Центральный аэрогидродинамический институт имени профессора Н. Е. Жуковского (ЦАГИ). LVA, 1986. f., 1. apr., 42679. l., 28., 176. lp.

³³ LVA, 1986. f., 1. apr., 45165. l., 1. sēj., 287. – 288., 297. lp.

Skat. arī “Notiesāti uz ārprātu”, *Laiks*, 1971, 17. novembris, “Baiga statistika. 14 zināmi”, *Austrālijas Latvietis*, Nr. 1394, 1977, 9. septembris, 4. lpp., “PBLA ziņu apskats”, *Ritums*, 2009, 1. jūnijs. *Red. piez.*

³⁴ “Jauns čekas upuris - Pēteris Lazda”, *Laiks*, Nr. 34, 1980, 26. aprīlis, 1. lpp, “Tukumā apcietināts cīnītājs par cilvēku tiesībām, Pēteris Lazda”, *Latvija*, 1980, 3. maijs, “Partijās iestrēgst lieta par “psihiski slimiem” PSRS politieslodzītajiem”, *TVNET*, 2013, 24. marts. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/458286-partijas_iestregst_lieta_par_psihiski_slimiem_psr_politieslodzitam *Red. piez.*

priekšsēdētājs līdz 1968. gada martam.³⁵ Jahimovičs bijis vairāku publikāciju autors tādos republikāniskajos laikrakstos kā *Cīņa* un *Padomju Jaunatne*.³⁶ Pēdējais 1967. gada 1. novembrī pat publicēja izrakstu no I. Jahimoviča dienasgrāmatas, kas sākās ar vārdiem:

“Kas tā gan par katorgu — būt kolhoza priekšsēdētajām! Cik stundu viņš strādā? Visu diennakti. Cik guļ? Tieši tik, lai nenogāztos no kājām. Bet nomāc ne Jau tas. Kalpot tautai — tas ir grūts, bet goda pilns pienākums. Pretīgi ir, ja to traucē birokrātisms. Kā apnikusi sīkumaina aizbildniecība! [...] Mēs atkal un atkal atgriezīsimies pie Ņeņina, un nevis skolēna vai studenta pienākuma dēļ, bet dabiskas nepieciešamības dēļ — pēc padoma, domām, tikumiskas tīrības,”

un kas tapusi 1963. gadā.

Grūtāk ir spriest par sakarībām, kas raksturo šo cilvēku vecumu viņiem inkriminēto nodarījumu brīdī. Kopējā šo cilvēku vecuma amplitūda bija no 21 – Ripss – līdz 65 – Jeljstarovs – gadiem. Turklāt viegli pamanāma sakarība, ka, ja līdz sešdesmito gadu sākumam tie vairāk bija cilvēki ap 50 gadu vecumu, tad laika posmā no sešdesmitajiem līdz astoņdesmitajiem gadiem tie vairāk bija cilvēki vecumā no 20 līdz 30 gadiem. Pirmajā brīdī acīmredzams šķiet secinājums, ka šī sakarība bija saistīta vienīgi ar kopš Otrā pasaules kara notikušo paaudžu maiņu, tomēr šāda cēloņsakarība nav tik viennozīmīga, jo minētā cilvēku vecuma sakarība pārklājās ar vēl vienu sakarību – ar konkrētā nodarījuma raksturu. Ja līdz sešdesmitajiem gadiem ar vienu izņēmumu (Aleksandrs Kasjanovs, dzimis 1913. gadā) vienīgais *pretpadomju* nodarījums bija vēstuļu un skrejlapu izplatīšana, tad sākot ar sešdesmitajiem gadiem šo *pretpadomju* nodarījumu sarakstā parādījās pašsadedzināšanās mēģinājums (Ripss), mēģinājums bēgt uz rietumiem (Eduards Putnaērglis³⁷, dzimis 1949. gadā), privātās sarunās izteikti *pretpadomju* apmelojumi (Anatolijs

³⁵ “Nākamajām paaudzēm”, *Padomju Jaunatne*, 1967, 1. novembris.

³⁶ “Tavas tiesības, izmanto tās!” *Cīņa*, 1967, 1. jūnijs, “Neapjaustā priekšrocība”, *Cīņa*, 1967, 1. janvāris. *Red. piez.*

³⁷ Eduards Putnaērglis, Artūra dēls, dzimis Jelgavas aprīņa Vecsvirlaukas pagastā, bijis matrozis ar humora izjūtu un vēlmi bēgt no PSRS. Rauhvargere, Līva. “Atjauno godu un cieņu nelikumīgi psihiatriskajās slimnīcās ievietotajiem”, *LSM.LV*, 2014, 14. jūnijs. *Red. piez.*

Sokurenko, dzimis 1955. gadā)³⁸ un draudi valsts vadītājiem (Vladimirs Šuņenkovs³⁹, dzimis 1949. gadā). Uz vēstuļu un skrejlapu fona šie laika periodā no sešdesmitajiem līdz astoņdesmitajiem gadiem akti bija skajāki un efektīgāki, taču, ja vēstuļu un skrejlapu izgatavotājiem viņu darbība bija neapšaubāma viņu pārliecības izpausme, tad tajos *pretpadomju* aktos, kas bija sākušies ar sešdesmitajiem gadiem, bija daudz nepārdomāta un impulsīva. Kā to koncentrēti formulēja Biruta Geidāne⁴⁰ (dzimusi 1950. gadā), savā paskaidrojumā par to, kāpēc viņa 1968. gada 18. novembrī Dundagas baznīcas tornī bija izkārusi neatkarīgās Latvijas Republikas karogu, rakstot:

³⁸ “Jānis Rožkalns atbild uz jautājumiem”, *Laiks*, Nr. 89, 1987, 7. novembris, 5. lpp. Rožkalns intervijā norādīja, ka Anatolijs Sokurenko esot bijis “lielākās padomju lidmašīnas stūrmanis” un ka viņš atklāti pauda viedokli saviem darba biedriem par Afganistānu un par stāvokli LPSR. Abi vecāki – ārsti, kuri esot bez rezultātiem mēģinājuši aizstāvēt savu dēlu. Izteica aizdomu, ka automašīna, kas uzbrauca pēc taisnības meklēšanas Maskavā abiem vecākiem un kā rezultātā tēvs mira, bet māte kļuva par invalīdi, saistāma nevēlēšanos samierināties ar dēla likteni. *Red. piez.*

³⁹ Esot dienestā, 1974. gada 19. martā uzrunāja citus karavīrus par to, ka PSRS Augstākās Padomes Prezidija loceklis Leonīds Brežņevs (1906 – 1982) nav viss miera cīnītājs, bet gan kara izraisītājs. Ievērojams, ka trīs dienas vēlāk 22. martā Brežņevam piešķīra armijas ģenerāļa dienesta pakāpi, apejot ģenerālpulkežža dienesta pakāpi. Skat. Rimšāns, Jānis. “Jaunatnes pretošanās izpausmes komunistiskajam režīmam Latvijas PSR (1965 – 1985)”, *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 119. lpp.

⁴⁰ Biruta Dmitrijeva (dzimusi Geidāne), dzimusi 1950. gada 2. februārī, mirusi 2002. gada 25. augustā ir rakstnieces Mildas Geidānes, dzimušas Ābolas (1928 – 2004) meita. Milda Geidāne laikā, kad pret meitu celtas apsūdzības strādājusi par Dundagas bibliotēkas vadītāju. Šo amatu bijis jāpamet, jo meita notiesāta par *pretpadomju* darbību. Viņa, lai gan publicējas kopš 1951. gada, tomēr nav bijusi Latvijas Padomju rakstnieku savienības biedre. “Padomju koncentrācijas nometņu brīvības dzirksts”, *Latvija* 1970, 7. novembris, “Ieslodzītie latvieši Potmas nometnē”, *Latvija*, 1970, 27. jūnijs, “Apelācija no vergu nometnēm”, *Londonas Avīze*, 1971, 12. februāris, Zariņa Skultāne, Lilija. “Stāsts par bailēm”, *Latvija Amerikā*, 1972, 5. aprīlis, *Kurzemes kultūras enciklopēdiskā vārdnīca. Literatūra un teātris. 1987. – 2014*, 4. – 5. lpp. Pieejams: <http://khi.liepu.lv/wp-content/uploads/2014/05/Literatūra-.pdf>, Rimšāns, Jānis. “Jaunatnes pretošanās izpausmes komunistiskajam režīmam Latvijas PSR (1965 – 1985)”, *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 121. lpp. *Red. piez.*

“Sakarā ar to, ka dzīve Dundagā ir ļoti vienmuļa, nolēmu, ka karoga izkāršana baznīcas tornī būtu kaut kas tāds, kas spētu padarīt dzīvi interesantāku. [...]”⁴¹

Grūti spriest, vai *pretpadomju* aktos apsūdzēto un par nepieskaitāmiem atzīto cilvēku vecuma samazināšanās tendence bija saistīta ar paaudžu maiņu un attiecīgi ar masu represiju tiešu aculiecinieku skaita samazinājumu, vai varbūt tā bija saistīta ar pašu *pretpadomju* izpausmju maiņu un pielāgošanos atbilstošam vecumam, proti, dažādas vecuma grupas izvēlējās dažādas protesta formas. Tīkmēr, kamēr jaunatne arī “kompānijas pēc” dedzināja sarkanos karogus (Igors Titovs⁴², dzimis 1944. gadā), vecākās paaudzes pārstāvji sešdesmitajos gados deva priekšroku klusējoša protesta aktiem kā svečīšu nolikšana pie Latvijas Republikas Valsts Prezidenta Jāņa Čakstes kapa vai veikt Latvijas Republikas politisko un sabiedrisko darbinieku kapu sakopšanu.⁴³

⁴¹LVA, 1986. f., 1. apr., 45166. l., 1. sēj., 65. lp.

⁴² Plašsaziņas līdzekļos minēts, ka bijis izcils vieglatlēts, par kura vieglatlētikas progresu un panākumiem publicētas ziņas kopš 1956. gada, 1961. un 1962. gadā bijis viens LPSR jaunatnes desmit labākajiem vieglatlētjiem, sacensībās 1961. gadā pārstāvot Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūtu, bet 1962. gadā rūpnīcu *Sarkanā planēta*. Minēto apstiprina arī krimināllietas materiāli, kur minēts, ka Titovs apsūdzības celšanas brīdī bija ieguvis astoņu klašu jeb pamatizglītību un strādāja rūpnīcā *Sarkanā planēta*. Psihiatriskās ekspertīzes aktā ir pieminēts, ka no bērnības nodarbojies ar vieglatlētiķi, bet sportista karjeras jautājums detalizētāk nav atspoguļots, faktiski ignorējot Titova paskaidrojumus, ka jaunkundzes dzimšanas dienas svinību norises laikā notikusī astoņu karogu dedzināšana viņa gadījumā vērtējama kā “iegāšana”. Titovs, Igors. “Laba mācība”, *Pionieris*, 1956, 16. augusts, “Pie finiša lentas”, *Pionieris*, 1956, 16. augusts, Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūta “Sacensības skolēni”, *Pionieris*, 1958, 1. oktobris, “Latvijas PSR jaunatnes 10 labākie vieglatlētji”, *Padomju Jaunatne*, 1961, 8. jūlijs, “Latvijas PSR jaunatnes 10 labākie vieglatlētji”, *Padomju Jaunatne*, 1962, 29. augusts, “Latvijas PSR jaunatnes 10 labākie vieglatlētji”, *Padomju Jaunatne*, 1962, 11. novembris. *Red. piez.*

⁴³ Jāatzīmē, ka minētā cilvēku vecuma samazināšanās tendence ir konstatējama tikai šajā pētījumā apskatīto 25 cilvēku krimināllietās. Šo tendenci nevar shematiski pārņest un attiecināt uz visām krimināllietām, kas saistītas ar *pretpadomju* darbību. Minētais secināms, iepazīstoties ar LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas starptautiskās zinātniskās konferences *LIELAIS BRĀLIS TEVI VĒRO: VDK un tās piesegstruktūras* (Rīgā 2016. gada 11., 12., 13. augustā) ziņojumiem. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=lhy9MVfRl60>, <https://www.youtube.com/watch?v=BhjiFVPNm40>, <https://www.youtube.com/watch?v=a4PXOgsrnLc>,

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanas un īstenošanas kārtība

Tiesu psihiatriskā ekspertīze bija viena no kriminālietu izmeklēšanas procesuālām darbībām, ko veica izmeklēšanas procesa noslēgumā un kā uzdevums bija noteikt, vai apsūdzētais nozieguma izdarīšanas brīdī ir bijis spējīgs atbildēt par savu rīcību vai nē. Ekspertīzes nozīmēšanas un īstenošanas vispārējos principus noteica kriminālprocesa kodekss,⁴⁴ savukārt, ekspertīzes uzdevumus un kārtību noteica speciāla instrukcija *Par tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanu PSRS*.⁴⁵

Kārtība, kādā tika īstenota tiesu psihiatriskā ekspertīze, paredzēja divus secīgus soļus:

Pirmais solis bija lēmums par tiesu psihiatriskās ekspertīzes noteikšanu. Šo lēmumu pieņēma konkrētās lietas izmeklētājs, argumentējot ekspertīzes nepieciešamību un uzstādot jautājumus, uz kuriem ekspertīzei vajadzēja atbildēt. Lēmumā tika noteikts arī viens no diviem ekspertīzes veidiem: ambulatorā ekspertīze, proti, ekspertīze bez ilgākiem apsūdzētā novērojumiem, vai stacionārā ekspertīze, kad apsūdzētais uz laiku tika ievietots psihiatriskajā slimnīcā un ekspertīzes slēdziena izdarīšanai atradās ārstu uzraudzībā.⁴⁶ Dažkārt lēmumā par tiesu psihiatriskās ekspertīzes

<https://www.youtube.com/watch?v=KRnOcXBxsNk>,

<https://www.youtube.com/watch?v=JfX1nVGtic>

⁴⁴ Līdz 1961. gadam piemēroja 1923. gada 15. februārī apstiprināto KPFSR

Kriminālprocesa kodeksu, bet 1961. gada 6. janvārī tika pieņemts LPSR

Kriminālprocesa kodekss, kas stājās spēkā no 1961. gada 1. aprīļa.

⁴⁵ *О производстве судебно-психиатрической экспертизы в СССР*. Laika posmā no 1940. līdz 1970. gadam šajā instrukcijā tika veiktas izmaiņas un papildinājumi.

Rezultātā bija trīs redakcijas: pirmā bija apstiprināta 1940. gada 17. februārī, otrā – 1954. gada 31. maijā un trešā – 1970. gada 27. oktobrī, kuru izdeva PSRS veselības

aizsardzības ministrs Pjotrs Burgasovs (1915 – 2006) un kuru saskaņoja PSRS

Augstākā tiesa, PSRS Prokuratūra un PSRS Iekšlietu ministrija ar 1970. gada 3

novembra Nr. 10-91/14-70. Pieejams:

https://ceur.ru/library/docs/departmental_regulations/item130466/

⁴⁶ Atkarībā no kriminālietas izmeklētāja nozīmētās ekspertīzes veida tika izvēlēta tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanas vieta. Līdz sešdesmito gadu vidum tiesu

psihiatriskā ekspertīze visbiežāk notika LPSR Iekšlietu ministrijas 1. cietuma telpās:

ambulatorās ekspertīzes notika cietuma sanitārās nodaļas telpās (Voldemāra Kaktiņa

noteikšanu tika minēti arī konkrēto ekspertu vārdi, kuriem lietas izmeklētājs uzdeva veikt ekspertīzi. Šo pirmo soli noslēdza protokols par apsūdzētā iepazīstināšanu ar lēmumu par tiesu psihiatriskās ekspertīzes noteikšanu, kurā apsūdzētais apliecināja, ka viņš ir iepazīstināts ar savām tiesībām, tostarp ar tiesībām pieteikt nozīmētajiem ekspertiem noraidījumu, lūgt uzaicināt paša izraudzītus ekspertus un lūgt uzdot papildus jautājumus, par kuriem ekspertīzei ir jānodod atzinums.

Otrais solis bija pati tiesu psihiatriskā ekspertīze, kuras rezultātā tika sagatavots ekspertu komisijas parakstīts akts. Eksperti, kuri veica tiesu psihiatrisko ekspertīzi, pirms ekspertīzes parakstīja speciālu izmeklētāja sagatavotu protokolu, kurā viņi apliecināja, ka ir informēti un brīdināti par savu atbildību par atteikšanos dot ekspertīzes slēdzienu un atbildību par apzināti nepareizu slēdzienu. Ekspertīzes akta galvenās daļas bija:

1) anamnēze jeb apsekojamā personības un viņa slimības attīstības apraksts, kas balstīts uz paša apsekojamā vārdiem un lietas materiāliem;

2) apsekojamā somatiskais stāvoklis – fizioloģiskie dati, gūtās traumas u.tml.;

3) apsekojamā neiroloģiskais stāvoklis – ķermeņa refleksi, smadzeņu EEG raksturojums u.tml.;

4) apsekojamā psihiskais stāvoklis – orientācija laikā un telpā, gatavība kontaktēties, uzvedība, emocijas, spriedumi par esošo situāciju un savu veselības stāvokli;

5) slēdziens, kurā, pamatojoties uz visu iepriekš konstatēto, tika novērtēts apsekojamā psihiskais stāvoklis un pieskaitāmība vai nepieskaitāmība; pēdējā gadījumā ekspertīzes akta slēdzienā tika formulēta apsekojamā psihiskās slimības diagnoze un dota rekomendācija nepieciešamajai ārstniecībai.

lietas sakarā 1948. gadā), bet stacionārās ekspertīzes cietuma slimnīcā (Imanta Rozes lietas sakarā 1963. gadā). Sākot ar sešdesmito gadu otro pusi tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošana parasti notika jau pašu psihiatriskās ārstniecības iestāžu telpās: ambulatorās ekspertīzes notika Republikāniskajā psihoneiroloģiskajā dispanserā Rīgā (Jahimoviča lietas sakarā 1969. gadā), bet stacionārās ekspertīzes Rīgas republikāniskajā psihiatriskajā slimnīcā (Putnaērgļa lietas sakarā 1971. gadā un), (Viktora Volkova lietas sakarā 1978. gadā).

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes slēdzienā izdarītajiem secinājumiem varēja būt vairāki iespējamie varianti. Atkarībā no tiem notika tālākā lietas virzība:

1) ja apsūdzētais bija atzīts par pieskaitāmu, tad sekoja tiesas process un spriedums atbilstoši nodarījumam;

2) ja apsūdzētais bija atzīts par nepieskaitāmu, tad sekoja tiesas process un spriedums par nepieciešamo ārstniecību;

3) ja pēc ekspertu atzinuma ekspertīzē apsekojamā psihiskais stāvoklis nebija pietiekami noskaidrots un tāpēc bija grūti novērtējams, pēc ekspertu rekomendācijas lietas izmeklētājs noteica jaunu ekspertīzi; parasti šajos gadījumos pirmā bija ambulatorā, bet atkārtotā – stacionārā ekspertīze.

Krimināllietas materiālos iekļāva vēl divus noslēguma aktus: konkrētās ārstnieciskās iestādes ekspertu komisijas tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktu ar slēdzienu par ārstēšanas rezultātiem un rekomendāciju par piespiedu ārstēšanas atcelšanu, kam savukārt sekoja tiesas lēmums, kas akceptēja ekspertu rekomendāciju, atceļot piespiedu ārstēšanu psihiatriskajā slimnīcā un nosakot ar piespiedu līdzekļiem nesaistītu ārstēšanas vai uzraudzības veidu (ārstēšanu psihiatriskajā slimnīcā vispārējā kārtībā atbilstoši dzīves vietai, psihoneiroloģiskā dispansera uzraudzību, tuvāko radnieku aizgādību).

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta attīstība LPSR

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta veidošanās LPSR aizsākās četrdesmito gadu beigās, kad tika dibinātas divas vadošās psihiatriskās ārstniecības iestādes: 1945. gada septembrī uz bijušās *Aleksandra augstumu* slimnīcas bāzes Pēterā Pirmā pils dārza teritorijā Sarkandaugavā organizēja Rīgas republikāniskā psihiatriskā

slimnīcu⁴⁷ un 1948. gada aprīlī darbu uzsāka Republikāniskais psihoneiroloģiskais dispansers Rīgā.⁴⁸

Četrdesmito gadu beigās LPSR tika veiktas tikai ambulatorās tiesu psihiatriskās ekspertīzes, kurās kā eksperti piedalījās psihoneiroloģiskā dispansera ārsti. Stacionārās ekspertīzes šajā laikā nepieciešamības gadījumā tika īstenotas Serbska institūtā.

Pirmie tiesu psihiatriskās ekspertīzes akti bija salīdzinoši īsi – no vienas lappuses (Jevstigneja Kmita⁴⁹, dzimuša 1888. gadā, lietas sakarā, pirmā – ambulatorā) līdz trim lappusēm (Kaktiņa lietas sakarā). Un jau ar pirmajiem tiesu-psihiatriskās ekspertīzes aktiem kļūst skaidri redzams tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta impēriskais raksturs: jau pirmajās lietās 1948. gadā tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanā valdošā ir krievu valoda, kas gadījumos, kad cilvēka dzimtā valoda bija latviešu un viņš nepārvaldīja krievu valodu, neapšaubāmi ietekmēja ekspertīzē apsekojamā cilvēka izturēšanos; īpaši tas ir

⁴⁷ No dibināšanas līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai 1991. gadā slimnīca vairākkārt mainīja nosaukumu: no 1945. gada septembra līdz 1951. gada janvārim – Valsts Pirmā Rīgas psihiatriskā slimnīca, no 1951. gada janvāra līdz 1963. gada janvārim – Republikāniskā Rīgas psihoneiroloģiskā slimnīca, no 1963. gada janvāra līdz 1977. gada februārim – Rīgas republikāniskā psihiatriskā slimnīca un no 1977. gada februāra – Rīgas republikāniskā psihoneiroloģiskā slimnīca. Visu savas darbības laiku slimnīca atradās vienā adresē – Aptiekas ielā 1. Skat. LVA, 1749. f., vēsturiska izziņa.

⁴⁸ Republikāniskais psihoneiroloģiskais dispansers Rīgā tika organizēts, pamatojoties uz LPSR Veselības aizsardzības ministrijas 1947. gada 10. maija pavēli, lai izvērstu darbu ar psihiski slimiem iedzīvotājiem visā Latvijas teritorijā. 1948. gadā dispansera uzskaitē bija 3814 cilvēki ar psihiskām problēmām, bet 1956. gadā – jau 24 091 slimnieki. Ar 1964. gadu, kad LPSR tika izveidoti vairāki psihoneiroloģiskie dispanseri Jelgavā, Liepājā, Daugavpilī un Strenčos, Rīgas dispansers turpmāk apkalpoja tikai Rīgas un Jūrmalas pilsētu un Rīgas un Ogres rajonu iedzīvotājus. Ar 1977. gada 1. janvāri Republikāniskais psihoneiroloģiskais dispansers Rīgā tika pārdēvēts par Rīgas pilsētas psihoneiroloģisko dispanseru. Dispansera adrese vairākkārt mainījās: no 1948. gada tas atradās Skolas iela 13 (Hrapovicka īres nams, pašlaik – Igaunijas Republikas vēstniecība), no 1952. gada marta – Aptiekas ielā 1 un no 1961. gada maija – Kalēju iela 9/11 (Konventa sēta). Skat. LVA, 1816. f., vēsturiska izziņa.

⁴⁹ Spriežot pēc publikācijas 1940. gada 30. marta *Valdības Vēstnesī* Nr. 71, Jevstignejs Kmits, Jāna (Ivana) dēls, dzimis Ilūkstes apriņķa Grīvā bija radoša personība, kas 1940. gada 23. februārī saņēma patenta aizsardzības apliecību Nr. 38. inovācijas - sliežu salaidne ar taisnu slīpgalu pārlaidumu, kas novērš riteņu triecienus – sakarā. *Red. piez.*

attiecināms uz stacionārajām ekspertīzēm Serbska institūtā.⁵⁰ Taču nevienā no ekspertīzes aktiem šī valodu barjeras aspekta nozīme pat netika pieminēta.

Piecdesmitie un sešdesmitie gadi ir laiks, kad tiek noslīpēta tiesu psihiatriskās ekspertīzes formālā procedūra. Līdz ar pirmo vietējās augstskolās sagatavoto padomju speciālistu parādīšanos LPSR tiek veiktas arī stacionārās tiesu psihiatriskās ekspertīzes. Ekspertīzes akti nepārsniedz divas līdz trīs lappuses, apsekojamo psihiskais stāvoklis praktiski visos gadījumos tiek noteikts jau pirmajā ekspertīzē, lietās nav ne apsekojamo, ne viņu advokātu iebildumu vai jautājumu par ekspertīzes slēdzienu. Rodas iespaids, ka tiesu psihiatriskā ekspertīze strādā kā konvejers. Plānveida saimniecības apstākļos arī tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta darbs iegūst plānveida iezīmes, un psihoneiroloģiskā dispansera gada atskaitēs parādās norāde par veikto ekspertīžu skaitu, salīdzinot ar iepriekšējo gadu.⁵¹

Par pavērsieni tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta darbībā LPSR kļūst sešdesmito gadu beigās, kad tiesā nonāk divas plašu sabiedrības uzmanību piesaistījušas lietas – jau pieminētā Jahimoviča lieta un talantīgā matemātiķa Ripsa lieta. Par abām šīm lietām ziņo rietumu radiostacijas un PSRS disidentu izdevumi, tāpēc tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanai tiek pievērsta īpaša uzmanība: Jahimoviča stacionārās ekspertīzes akts ir uzrakstīts uz sešām lappusēm, bet Ripsa akts – pat uz 13 lappusēm. Turklāt Ripsa apsekošanā kā ekspertu komisijas locekle piedalījās arī Serbska institūta pārstāve – institūta vecākā zinātniskā līdzstrādniece, Margarita Talce⁵²(1922). Šī Serbska institūta speciālistu ietekme bija

⁵⁰ Izteiksmīgs piemērs te bija Voldemāra Kaktiņa (dzimuša 1908. gadā) tiesu psihiatriskās ekspertīzes: ambulatorās ekspertīzes aktā eksperti atzīmēja atšķirības apsekojamā runas manierē atkarībā no sarunas valodas – dzimtajā valodā viņa runa bija bagāta un izvērsta, kamēr krieviski viņš runāja vāji un aprauti (LVA, 1986. f., 1. apr., 1900. l., 42. lp.) –, bet stacionārās ekspertīzes Serbska institūtā aktā apsekojamā psihiskā stāvokļa apraksts sākās ar konstatējumu, ka apsekojamais ir apjucis un saspringts (LVA, 1986. f., 1. apr., 1900. l., 49. lp.).

⁵¹ Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā atskaitē par dispansera darbu 1966. gadā, piemēram, ir minēts, ka 1966. gadā kopumā ir īstenotas 610 ekspertīzes, kas ir par 176 ekspertīzēm vairāk nekā 1965. gadā. LVA, 1816. f., 2. apr., 10. l., 24. lp.

⁵² *Маргарита Феликсовна Тальце*, dzimusi 1922. gada 26. jūnijā, kura norādījusi, ka ir Viskrievijas Ārkārtas komisijas cīņai ar kontrrevolūciju, spekulāciju un sabotāžu jeb *čekas* izveidotāja un pirmā vadītāja Feliksa Dzeržinska meita. Поляновский,

redzama arī ekspertīzes aktos: ja Jahimoviča ekspertīzē viņa politiskie uzskati tiek raksturoti kā “slimīgas reformatorisma idejas”⁵³ – formulējumā, kas tolaik plaši tika izmantots Maskavas disidentu procesos –, tad Ripsa gadījumā arī LPSR beidzot iepazīnās ar Andreja Sņežņevska⁵⁴(1904 – 1987) izstrādāto diagnozi “lēni ritoša šizofrēnija”, kas bija viena no tā laika spilgtākajām padomju represīvās psihiatrijas zīmēm. Taču tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanā ieguldīto lielo darbu satrieca kāds apstāklis: abās lietās kā apsūdzēto aizstāvji piedalījās PSRS vadošie advokāti no Maskavas – Sofija Kaļistratova⁵⁵ (1907 – 1989) un Semjons Arija⁵⁶ (1922 – 2013) –, kuri lietu izmeklēšanā vairs nebija tikai statisti. Viņi abi uzstādīja jautājumus ne tikai par apsūdzības saturu, bet arī par tiesu-psihiatriskās ekspertīzes slēdzieniem. Un šī aktīvā advokātu rīcība deva rezultātus: Ripsa gadījumā advokāta uzstāšanās panāca to, ka tiesas lēmumā tika mainīts ekspertīzes slēdzienā rekomendētais ārstniecības režīms, un speciālās psihiatriskās slimnīcas vietā viņš nonāca Rīgas republikāniskajā psihiatriskajā slimnīcā, bet Jahimoviča gadījumā jau tiesā pieaicinātā eksperte Gaļina Bregmane pēc daudzo Jahimovičam par labu liecinājušo cilvēku uzstāšanās atzina, ka ir nepieciešams veikt vēl vienu tiesu psihiatrisko ekspertīzi.⁵⁷

Šie abi tiesas procesi izmainīja tiesu psihiatriskās ekspertīzes veikšanu. Turpmāk lietu izmeklēšanā un tiesas procesos par ierastu praksi kļūst apsūdzības puses jautājumi ekspertiem un ekspertu uzaicināšana uz tiesas sēdēm. Septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados ekspertīzes akti kļūst izvērstāki un detalizētāki – parasti piecu līdz sešu lappušu apjomā, bet Sokurenko gadījumā Rīgas republikāniskās psihiatriskās slimnīcas veiktās stacionārās ekspertīzes aktā ir pat 15 lappuses. Gadījumos, kad apsekojamais ekspertīzē tiek atzīts par nepieskaitāmu, ekspertīzes slēdzienos parādās atzinumi par iespējamo slimības sākuma laiku un cēloņiem. Tiesu psihiatriskās

Эдвин. “Мятежный генерал”, *Известия*, Nr. 59-61, 1994.

http://nomerorg.com/moskva/lastName_%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%A6%D0%95_pageNumber_0.html

⁵³LVA, 1986. f., 2. apr., P-10997. l., 2. sēj., 342. lp.

⁵⁴Андрей Владимирович Снежневский.

⁵⁵Софья Васильевна Каллистратова.

⁵⁶Семён Львович Ария.

⁵⁷LVA, 1986. f., 2. apr., P-10997. l., 2. sēj., 329. lp.

ekspertīzes autoritātes celšanai septiņdesmito gadu pirmajā pusē ekspertīzes aktos parādās jauna prakse – ekspertu vārdiem tiek pievienota informācija ne tikai par ieņemamo amatu, bet arī par zinātnisko grādu, kas līdz ar to ekspertu atzinumiem piešķir zinātnisko oreolu.

Nepilnu četrdesmit gadu laikā tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūts LPSR bija attīstījies līdz ar padomju psihiatrijas jaunākajām atziņām, taču nemainīgs palika viens – šī institūta impēriskais raksturs. Par to spilgti liecina Rīpsa gadījums. Mēģinājuma 1969. gada aprīlī pašsadedzināties pie Brīvības pieminekļa norises vieta visos izmeklēšanas materiālos un liecinieku nopratināšanas protokolos tika fiksēta kā “tā saucamais Brīvības pieminekļis”. Šāda attieksme neizpalika arī tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktā, kur pieminekļa nosaukums bija likts pēdiņās.⁵⁸

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanas motivācija

Pirmais solis tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanai bija lēmums par tiesu psihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanu, ko pieņēma konkrētās lietas izmeklētājs, vadoties no atbilstošām tiesību normām.⁵⁹ Uzdodot ekspertīzes veikšanu psihiatru ekspertu komisijai,

⁵⁸LVA, 1986. f., 1. apr., 45165. l., 2. sēj., 89. lp.

Salīdzinājumam Brīvības pieminekli 1967., 1968. un 1969. gadā min bez pēdiņām un bez apzīmējuma “tā saucamais” daudzi tā laika periodiskie izdevumi, arī VDK piesegstruktūra *Dzimtenes Balss*. “Rēnā pavasara dienā”, *Dzimtenes Balss*, 1969, 1. maijs, Skulme, Jurgis. “Aizmirstu latviešu reālistiskās mākslas meistaru atceroties”, *Zvaigzne*, 1969, 20. jūlijs, “Neticamais notikums Čikāgā” un tās dabiskās atbalsis”, *Dzimtenes Balss*, 1968, 19. janvāris, “Tikšanās ar pagātni”, *Padomju Jaunatne*, 1967, 24. februāris. *Red. piez.*

⁵⁹Līdz 1961. gadam LPSR krimināllietu izmeklētāji, pieņemot lēmumu par tiesu psihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanu, vadījās no KPFSR Kriminālprocesa kodeksa 63. un 171. pantiem: 63. pants paredzēja ekspertu pieaicināšanas kārtību krimināllietu izmeklēšanā, nosakot, ka ekspertu uzaicināšana ir obligāta apsūdzētā psihiskā stāvokļa noteikšanai gadījumos, kad izmeklētājam šajā sakarā rodas šaubas; 171. pants noteica, ka izmeklētājs un apsūdzētais izvērta ekspertam jautājumus, uz kuriem ir jāsaņem atbilde, un ekspertam šim nolūkam ir tiesības ar izmeklētāja atļauju iepazīties ar tiem lietas apstākļiem, kas viņam ir nepieciešami sprieduma izdarīšanai. No 1961. gada, kad LPSR stājās spēkā LPSR Kriminālprocesa kodekss, krimināllietu izmeklētāji šajos gadījumos vadījās no LPSR Kriminālprocesa kodeksa 58., 186. un 189. pantiem.

izmeklētājs savu lēmumu pamatoja ar “speciālu zināšanu” nepieciešamību.

Tas, ka tiesu-psihiatriskai ekspertīzei bija izlases raksturs, proti, tā netika noteikta visās lietās un visiem apsūdzētajiem, pirmajā brīdī liek domāt, ka šādai izlasei bija objektīvs raksturs, un katrā atsevišķajā gadījumā to noteica skaidri un objektīvi kritēriji un apsvērumi. Taču, iepazīstot tiesu psihiatriskās ekspertīzes noteikšanas lēmumos minēto motivāciju, ievērojams noteiktu kritēriju sistēmas trūkums, līdz ar to jāsecina, ka lēmums par tiesu psihiatriskās ekspertīzes veikšanu bija atkarīgs no konkrētā izmeklētāja subjektīviem spriedumiem un iespaidiem.

No apskatītajiem 25 gadījumiem tikai septiņos gadījumos tiesu psihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanai bija skaidri un saprotami argumenti: agrāk gūtās galvas traumas un organiskie bojājumi (piemēram, LPSR karoga sadedzināšanā kā *pretpadomju* darbībā vainotais Titovs savulaik bija cietis autoavārijā, kurā guvis smadzeņu satricinājumu),⁶⁰ paša apsūdzētā sūdzības par sliktu pašsajūtu (mēģinājumā nodot uz rietumiem savus literāros sacerējumus apvainotais Imants Roze (dzimis 1931. gadā)⁶¹ izmeklēšanas laikā sūdzējās par savu nervu veselības stāvokli)⁶² un apsūdzētā ilgstošā alkoholisko un narkotisko vielu lietošanas pieredze, kas atsaucās uz apsūdzētā uzvedību un atmiņu (piemēram, Ogres rajona darba pirmrindnieku Goda plāksnes apgānīšanā apsūdzētais Staņislavs Sasnovskis⁶³ (dzimis 1947. gadā) ilgstoši bija lietojis narkotiskas vielas saturošus medikamentus⁶⁴).⁶⁵

⁶⁰LVA, 1986. f., 1. apr., 44875. l., 2. sēj., 133. lp.

⁶¹Dzimis 1931. gada 13. decembrī, miris 2009. gada 20. maijā, 1938. gadā Nīkrāces pagasta levalda Everta dēlam Rozem piederošo *Rūpnieku* gana palīgs. “Brālis sapļāvis brālim kāju”, *Kurzemes Vārds*, Nr. 172, 1938, 3. augusts, 3. lpp., *Valdības Vēstnesis*, Nr. 87, 1934, 20. aprīlis, 2. lpp.

⁶²LVA, 1986. f., 1. apr., 44906. l., 198. lp.

⁶³Lai gan krimināllietā atrodamas uzvārda pieraksta atšķirības – vietām “Sasnovskis”, citviet “Sosnovskis”, tomēr lietas vāks un personas izcelsme liecina, ka pareizais uzvārds atveidojums latviešu valodā ir “Sasnovskis”. Ievērojot minēto, precizējams arī rādītājs *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1999.

⁶⁴Jānorāda, ka Sasnovskis liecinājis, ka narkotisko vielu atkarība radusies PSRS bruņoto spēku dienestā.

⁶⁵LVA, 1986. f., 1. apr., 45227. l., 3. sēj., 280. – 281. lp.

Tikmēr vairumā gadījumu tiesu psihiatriskās ekspertīzes motivācijā minētie argumenti bija ļoti subjektīvi un nepārliciecināmi. Dažos no šiem gadījumiem ekspertīze tika nozīmēta tikai ar vispārīnātu norādi: ņemot vērā uzvedību izmeklēšanas laikā (Jevstigneja Kmita un Jahimoviča gadījumā), citos gadījumos kā arguments tika uzskaitītas liecinieku minētās dīvainības apsūdzētā uzvedībā (Ripss, Geidāne, Sokurenko), turklāt, pat nemēģinot kritiski izvērtēt ne šo liecību acīmredzamo subjektivitāti (Geidānes gadījumā starp dīvainībām tika atzīmēta arī viņas ģērbšanās maniere un “puiciskā” uzvedība,⁶⁶ lai gan meitene nupat bija sasniegusi savu pilngadību, bet Sokurenko gadījumā kādam lieciniekam likās dīvainā viņa gaita⁶⁷, kur vietā būtu atcerēties iespējamās ar pilota profesiju saistītās stājas problēmas), ne apsūdzētā tuvinieku un draugu centienus, izceļot viņa uzvedības dīvainības, pasargāt viņu no reāla kriminālsoda (Kmits, Ripss). Atsevišķi te ir jāpiemin *pretpadomju* satura skrejlapu izgatavošanā un izplatīšanā apsūdzētā Konstantīna Muhina (dzimuša 1928. gadā) gadījums, kad, pamatojot tiesu psihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanu, izmeklētājs kā argumentu minēja skrejlapu izgatavošanas un izplatīšanas veidu⁶⁸, proti, skrejlapas bija izplatītas diennakts gaišajā laikā un skrejlapu tekstā bija norādīta apsūdzētā dzīves vietas adrese, kas pēc izmeklētāja domām bija acīmredzami “slimīgi”, jo “normāli” šāda darbība jāveic anonīmi un iespējami nepiesaistot citu cilvēku uzmanību.

Īpašu uzmanību pelna divi argumenti, kas lēmumos par tiesu psihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanu visbiežāk tika minēti kā galvenie.

Pirmais arguments tika izteikts formulējumā: apsūdzētais nopratināšanā bija uzrādījis psihiskas nepilnvērtības pazīmes (Edgars Jurjāns, dzimis 1916. gadā, Jelīstarovs, Nikolajs Bunka⁶⁹, dzimis 1914.

⁶⁶LVA, 1986. f., 1. apr., 45166. l., 2. sēj., 229. lp.

⁶⁷LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 3. sēj., 103. lp.

⁶⁸LVA, 1986. f., 1. apr., 44793. l., 197. lp.

⁶⁹ Spriežot pēc publicētā Nikolajs Bunka jaunībā bijis tik ļoti zinātkārs, ka, lai pārbaudītu, vai nostāsti, ka Leonarda Paula Ādolfa fon Ungerna-Šternberga (1849 – 1902) vietā Purmsātu muižas kapos 1902. gadā esot guldīts koka klucis, bet pats barons it kā esot aizlaidies uz Krieviju, mēģinājis atrakt kapu. Ievērojot minēto, Liepājas apgabaltiesa sodījusi Nikolaju Bunku ar vienu nedēļu aresta. Vērtējot šādas rīcības motīvus, būtu jāievēro, ka dzirdēto nostāstu pamatā varētu būt reāls stāsts par vienu no Ungerniem-Šternbergiem, konkrēti par Romānu (Robertu) Nikolausu

gadā). Pat, ja neievēro šī argumenta formālo pusi – apstākli, ka šādu atzinumu izteica lietas izmeklētājs, proti, cilvēks bez “speciālām zināšanām”, bet tieši to psihiatri parasti pārmet sava darba kritiķiem –, ir skaidrs, ka tas ir ļoti subjektīvs atzinums, un sevišķi asi šis subjektīvisms bija redzams tajos gadījumos, kad apsūdzētais bija reliģiozs cilvēks (Aleksandrs Kaktiņš, dzimis 1907. gadā, Matilde Sprūde, dzimusi 1908. gadā, Vera Valtere, dzimusi 1903. gadā⁷⁰), par kura uzskatiem un reliģiskajiem pārdzīvojumiem izmeklētājs ar ateistisku vai agnostisku pasaules skatījumu nevarēja objektīvi spriest.⁷¹ Turklāt izmeklētāja sprieduma par psihiskas nepilnvērtības pazīmēm subjektīvismu pastiprināja tas, ka konkrēto krimināllietu izmeklēšanas materiālos, arī nopratināšanas protokolos, ar atsevišķiem izņēmumiem (Valtere), trūkst minētā argumenta pamatojums vai apraksts, proti., tajos nav fiksētas konstatētās psihiskas nepilnvērtības pazīmes, tātad vismaz teorētiski izmeklētājs ieganstus savam lēmumam varēja izdomāt un pieskaņot konkrētajai vajadzībai, ja tāda rastos.

Otrs arguments bija apsūdzētā vai viņa tuvāko radnieku psihisko slimību vēsture, norādot, ka ekspertīzei pakļautais jau agrāk ir ārstējies psihiatriskā slimnīcā (Jānis Ungers, dzimis 1907. gadā⁷², Roze, Indulis Pūce – tas ir vienīgais arguments) vai psihiska rakstura problēmas ir bijušas radniekiem (Putnaērglis, Viktors Volkovs, dzimis 1933. gadā). Šajā argumentā var atrast racionālu pamatu, pieņemot, ka apsūdzētā iepriekšējās veselības problēmas bija atstājušas ietekmi uz viņa personības attīstību, taču kā arguments juridisku darbību

Maksimiliānu fon Ungernu-Šternbergu (1885 - 1921), kas bijis vācbaltiešu virsnieks, piedalījies Krievijas pilsoņu karā, Mongolijas neatkarības cīņās, kā rezultātā viņam piešķirt hana tituls. “Domājis, ka barona līķa vietā zārkā atradīs koka kluci”, *Kurzemes Vārds*, Nr. 263, 1936, 18. novembris, 10. lpp. *Red. piez.*

⁷⁰ Vera Valtere (arī Valteris), Mārtiņa meita dzimusi 1903. gadā Bauskā.

⁷¹ Kā ilustrāciju šim spriedumam var pieminēt apgrieztu situāciju, proti, asi kritisko nostāju, ar kuru Krievijas Impērijas sabiedrība deviņpadsmitā gadsimta otrajā pusē uzņēma Ivana Sečenova (*Иван Михайлович Сеченов*, 1828 – 1905) 1866. gadā atsevišķas monogrāfijas veidā iznākušo klasisko darbu *Рефлексы головного мозга* (*Galvas smadzeņu refleksi*): Krievijas Impērijas cenzūra šo I. Sečenova darbu nodēvēja kā “tikumību graužošu” materiālistisku teoriju, kas tikumības un morāles normu vietā visu cilvēka darbību skaidro ar refleksu palīdzību.

⁷² Jānis Ungers, Jāzepa dēls, dzimis 1907. gadā Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagasta Kozaru sādžā.

veikšanai, kas pamatotu šaubas par apsūdzētā psihisko pieskaitāmību, tas neiztur kritiku. Tam apstāklim, ka psihiska rakstura problēmas ir bijušas apsūdzētā radiniekiem, būtu nozīme, pieļaujot, ka psihiskām slimībām ir ģenētiska vai infekcijas izcelsme, tomēr šādiem pieņēmumiem būtu jābalstās zinātniskos atklājumos, atbilstoši dokumentētā slimības vēsturē un iepriekš izmeklētāja vajadzībām sagatavotā sarakstā, kas dokumentu izvērtēšanas gadījumā rastu pamatu argumenta piesaukšanai. Veicot konkrēto krimināllietu izpēti, radies iespaids, ka argumenta par ģimenes psihisko slimību vēsturi piesaukšana izmantota drīzāk ar mērķi pastiprināt negatīvu fonu apsūdzētā personības raksturojumā. Un vēl vairāk tas attiecināms uz paša apsūdzētā agrākās psihiatriskās ārstēšanās vēstures pieminēšanu. Jāatzīmē, ka, uzdodot tiesu psihiatriskai ekspertīzei noskaidrot un atbildēt uz jautājumu par apsūdzētā pieskaitāmību nodarījuma veikšanas brīdī, apsūdzētā agrāko psihisko slimību vēsturei nav praktiskas nozīmes. Minētā prakse slimību vēstures piesaukšanā ir vēl viens apliecinājums tam, ka psihiatriskā diagnoze cilvēkam tika piešķirta uz mūžu. Ja viņš jau reiz ir ārstējies, tad psihiski vesels viņš vairs nevar būt.

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes saturs

Centrālais tiesu psihiatriskās ekspertīzes posms bija pati ekspertīze un tās rezultātā sagatavotais ekspertīzes akts, kurā, pamatojoties uz aprakstošajā daļā – cilvēka biogrāfijas, somatiskā, neiroloģiskā un psihiskā stāvokļa raksturojumā – fiksētajām iezīmēm, tika izdarīts slēdziens par apsekojamā cilvēka psihisko pieskaitāmību. Tā kā šis akts tika sagatavots, izmantojot psihiatru ekspertu “speciālās zināšanas”, tad būtu nezinātniski uzņemties apstrīdēt ekspertu secinājumus, neesot atbilstoši izglītībai. Tomēr šādu “speciālu zināšanu” trūkums nevar būt šķērslis, lai nepamanītu pretrunas un nepilnības šo tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktu saturā.

Visvieglāk pamanāmā nepilnība tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktos bija faktiskās kļūdas un neprecizitātes ekspertīzei pakļautā cilvēka biogrāfijā. Dažos gadījumos tās varēja pieņemt kā pārrakstīšanās kļūdas, piemēram, Matildes Sprūdes gadījumā ambulatorās ekspertīzes aktā bija norāde, ka skolu viņa ir beigusi 1931.

gadā⁷³,⁷⁴ bet stacionārās ekspertīzes aktā – 1941. gadā,⁷⁵ esot dzimušai 1908. gadā, tātad vienā gadījumā 23, otrā – 33 gadu vecumā. Tomēr vairākos gadījumos tās varēja izskaidrot tikai kā ekspertu absolūtas vienaldzības apliecinājumus, piemēram, Kaktiņam ambulatorās ekspertīzes aktā bija norādīti četri bērni,⁷⁶ bet divus mēnešus vēlāk stacionārās ekspertīzes aktā vairs tikai divi bērni;⁷⁷ Kmits pirmās ambulatorās ekspertīzes aktā bija beidzis četras klases,⁷⁸ bet otrās ambulatorās ekspertīzes aktā vairs tikai divas klases.⁷⁹ Pat, ja tās bija tikai paviršības kļūdas, arī tad tās liek nopietni apšaubīt psihiatru ekspertu komisijas atbildību par savu darbu.

No tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktā dotā apsekojamā cilvēka izmeklēšanas raksturojuma lielākos iebildumus izsauc samērs starp ekspertīzes aktā fiksēto apsekojamā somatisko un neiroloģisko stāvokli – faktoriem, kas atspoguļo objektīvus organisma rādītājus – un apsekojamā psihisko stāvokli, kas tika balstīts uz apsekojamā izteicienu, spriedumu un uzvedības analīzi. Visos ekspertīzes aktos šī objektīvo rādītāju sadaļa bija ne tikai ļoti īsa (piemēram, Sprūdes ambulatorās ekspertīzes aktā tā bija formulēta vienā teikumā,⁸⁰ bet Konstantīna Muhina, dzimuša 1928. gadā, ekspertīzes aktā – divos⁸¹), bet arī nesamērīgi īsa attiecībā pret psihiskā stāvokļa raksturojumu, turklāt praktiski visos gadījumos, izņemot norādes par savam vecumam atbilstošām novirzēm, šajos objektīvajos rādītājos netika konstatētas atkāpes. Tas nozīmē, ka, nosakot apsekojamā pieskaitāmību, ekspertu komisijas skatījumā galvenais bija viņa izturēšanās un uzskati, nevis objektīvi fiksējami rādītāji, un tas, ka šie

⁷³ Minētais saskan ar Valsts Jelgavas lauksaimniecības vidusskolas 1931. gada absolventu sarakstu. Skat. Kandavas Lauksaimniecības tehnikuma Saulaines teritoriālā struktūrvienība. Pieejams: <http://www.saulaine.lv/absolventi/19311943/> Red. piez.

⁷⁴LVA, 1986. f., 1. apr., 42765. l., 310. lp.

⁷⁵LVA, 1986. f., 1. apr., 42765. l., 316. lp.

⁷⁶LVA, 1986. f., 1. apr., 1900. l., 42. lp.

⁷⁷LVA, 1986. f., 1. apr., 1900. l., 49. lp.

⁷⁸LVA, 1986. f., 1. apr., 3487. l., 32. lp.

⁷⁹LVA, 1986. f., 1. apr., 3487. l., 34. lp.

⁸⁰LVA, 1986. f., 1. apr., 42765. l., 311. lp.

⁸¹LVA, 1986. f., 1. apr., 44793. l., 199. lp.

objektīvie rādītāji bija normas robežās un neuzrādīja nekādas atkāpes, nekādi neietekmēja ekspertu komisijas slēdzienu.⁸²

Apsekojamā psihiskā stāvokļa raksturojumā, ko, balstoties uz “speciālām zināšanām”, sagatavoja psihiatru ekspertu komisija, lielākos iebildumus izsauca subjektīvie formulējumi. Kā neatņemami psihisko slimību pazīmju konstatējumi visbiežāk tika minētas uzvedības dīvainības⁸³ un “murgainas idejas”.⁸⁴ Acīmredzot ir jāpieņem, ka kādā normatīvā psihiatri eksperti sev bija definējuši, kā zinātniski noteikt šīs slimības pazīmes, jo bez šādas instrukcijas tie bija ne vairāk, kā tikai subjektīvi spriedumi. Sevišķi grūti ir saprast, kā un pēc kādiem kritērijiem psihiatri eksperti noteica “murgainas idejas”, īpaši gadījumos, kad šīm idejām bija tehnisks raksturs.

Atsevišķi ir jāpiemin Jahimoviča ekspertīzes. Ja parasti LPSR īstenotajās ekspertīzēs psihiatri eksperti izvairījās no politiskiem

⁸² Šīs pieejas trūkumus vislabāk var izprast, ja iedomājas, ka tiesu psihiatriskai ekspertīzei ir pakļauts kurlmēms cilvēks, jo šādā gadījumā ar minēto tiesu psihiatriskās ekspertīzes pieeju slēdziena izdarīšana būtu praktiski neiespējama.

⁸³ Parasti šajā sakarā ekspertīzes akti aprakstīja apsekojamā tuvinieku un paziņu spriedumos atzīmētās viņa uzvedības dīvainības (Sprūdes un Rozes gadījumā) un izmantoja dažādus formulējumus (Valteres gadījumā, piemēram, ekspertīzes aktā parādījās konstatējums, ka mājās viņa “izturējās nepareizi”; LVA, 1986. f., 1. apr., 43874. l., 2. sēj., 96. lp.). Tomēr dažkārt būtiskus secinājumus deva arī pašas ekspertu komisijas novērojumi, piemēram, Jahimoviča ambulatorās ekspertīzes aktā apsekojamā psihiskā stāvokļa raksturojumā bija fiksēts: “Āriene savdabīga – bārda, apgērbis” (LVA, 1986. f., 2. apr., P-10997. l., 2. sēj., 99. lp.).

⁸⁴ *Бредовые идеи*. Kmita gadījumā, piemēram, “murgaino ideju” aprakstā bija arī viņa kritiskie spriedumi par kolhozu sistēmu Latvijā (LVA, 1986. f., 1. apr., 3487. l., 34. lp.), Ungera gadījumā – sūdzības par ārstēšanas rezultātā sabojāto veselību (LVA, 1986. f., 1. apr., 43963. l., 90. lp.), Vladimira Šupenkova, dzimuša 1949. gadā, gadījumā – viņa sabiedrības reformēšanas idejas un uzskats, ka viņš tiek izsekots (LVA, 1986. f., 1. apr., 45247. l., 167. – 168. lp.). Visbiežāk un ar īpašu akcentu šajā “murgaino ideju” uzskaitījumā tika izcelta cilvēka “vajāšanas mānija”, sagatavojot jau iepriekš paredzamu secinājumu, ka šāds cilvēks nevar būt psihiski pieskaitāms. Acīmredzot tieši tāpēc tiesu psihiatriskās ekspertīzes leksikonā šīs mānijas apzīmējumā tika lietots termins “vajāšanas”, nevis izsekošanas, jo pēdējā gadījumā varētu rasties nevēlamas šaubas. Tomēr nevienā no šiem tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktiem nebija norādes, ka konkrētais cilvēks patiešām nav izsekots jeb, lietojot ekspertīzes terminoloģiju, vajāts. Ekspertu apgalvojumi nebija balstīti faktos, bet pieņēmumos. Sekojot šādai tiesu psihiatriskās ekspertīzes spriedumu loģikai, būtu jādomā, ka LPSR VDK Septītā jeb ārējās novērošanas daļa bija izveidota, lai sabiedrībā uzturētu “murgainas idejas”.

vērtējumiem, ieturot profesionālu nostāju, tad Jahimoviča gadījumā viņi atkāpās no savām pozīcijām, un ekspertīzes aktos jau skaidri bija redzama tiesu psihiatriskās ekspertīzes politiskā angažētība. Vispirms ambulatorās ekspertīzes aktā bija konstatēts, ka Jahimoviča “politiskajās pārdomās ir daudz rupju pretrunu” un ka viņš nesaprot savas darbības “noziedzīgo, nodevīgo raksturu”⁸⁵. Minētā sakarā viņa advokāts norādīja, ka ar politiskiem vērtējumiem ekspertīze iziet ārpus savas kompetences, bet par noziedzīgām apsūdzētā darbības var atzīt tikai tiesa.⁸⁶ Vēl tiešāk savu politisko angažētību apliecināja Serbska institūta ekspertu komisija, ekspertīzes aktā konstatējot, ka jau 1963. gadā⁸⁷ Jahimovičs bija sācis “atklāti izteikt savus nepareizos spriedumus sakarā ar stāvokli lauksaimniecībā”.⁸⁸

Uz iepriekšminētā fona noteikti izcēlās trīs tiesu psihiatriskās ekspertīzes gadījumi, kuros *pretpadomju* nodarījumos apsūdzētie savas darbības bija veikuši alkoholisko vai narkotisko vielu iespaidā, un visos šajos gadījumos apsūdzētie tika atzīti par pieskaitāmiem. Viens apstāklis, kas atšķīra šos tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktus, bija apsekojamo psihiskā stāvokļa raksturojuma īsums un lakonisms, izmantojot striktus formulējumus: “apziņa skaidra”, “spriedumi loģiski”, “uzvedība pareiza”.⁸⁹ Tomēr īpašu ievērību pelna viens no šiem gadījumiem, kurā apsekojamais bija cilvēks, kurš līdz tam četrus gadus bija lietojis narkotisko vielu un alkohola kokteili, kā narkomāns un psihopātiska persona bija ārstējies Lielstraupes psihoneiroloģiskajā slimnīcā, savulaik pievērsies reliģijai un, pēc sievas vārdiem, reibumā bijis agresīvs, bieži viņai draudējis un runājis par pašnāvību.⁹⁰ Nevienš no minētajiem faktiem tiesu psihiatrisko ekspertīzi nekavēja izdarīt slēdzienu par šī cilvēka pieskaitāmību. Nav iemesla apšaubīt doto ekspertīzes slēdzienu (un “speciālo zināšanu” trūkums to arī neļauj darīt), tomēr uz vairāku iepriekšminēto lietu fona šāds slēdziens tikai pastiprina neizpratni par kritērijiem, kas vadīja tiesu psihiatriskās ekspertīzes speciālistu darbu.

⁸⁵LVA, 1986. f., 2. apr., P-10997. l., 2. sēj., 99. lp.

⁸⁶LVA, 1986. f., 2. apr., P-10997. l., 2. sēj., 214. – 215. lp.

⁸⁷ Acīmredzot šis apgalvojums saistīts ar *Padomju Jaunatnē* 1967. gada 1. novembrī publicēto 1963. gada Ivana Jahimoviča dienasgrāmatas fragmentu. *Red. piez.*

⁸⁸LVA, 1986. f., 2. apr., P-10997. l., 2. sēj., 340. lp.

⁸⁹LVA, 1986. f., 1. apr., 44993. l., 129. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 44875. l., 136. lp.

⁹⁰LVA, 1986. f., 1. apr., 45227. l., 289. – 291. lp.

Viss minētais ļauj secināt, ka tiesu psihiatriskās ekspertīzes darbā, nosakot apsekojamā cilvēka psihisko pieskaitāmību, dominēja spēcīgs subjektīvisms, un tas nereti deva iemeslu šaubām par ekspertīzes slēdzienā izdarītajiem secinājumiem. Uz to norādīja arī Jahimoviča advokāts, savā vēstulē prokuratūras izmeklētājam uzsverot, ka ekspertīzes aktā dotais apraksts – ne Jahimoviča objektīvie somatiskā un neiroloģiskā stāvokļa rādītāji, ne viņa psihiskā stāvokļa apraksts – nekādi nepamato ekspertīzes slēdzienu par Jahimoviča psihisko nepieskaitāmību.⁹¹

Un varbūt kā izteiksmīgāko ilustrāciju šim tiesu psihiatriskās ekspertīzes darba subjektīvismam var minēt Kmita gadījumu. 1949. gada 19. aprīlī par anonīmu *pretpadomju* vēstuļu rakstīšanu un izsūtīšanu LPSR vadītājiem un laikrakstu redakcijām Rīgā tika arestēts sešdesmit vienu gadu vecais Kmits. Noslēdzot izmeklēšanas darbības, lietas izmeklētājs 29. aprīlī nozīmēja ambulatoru tiesu psihiatrisko ekspertīzi, un 10. maijā ekspertu komisija deva slēdzienu, ka Kmits ir psihiski pieskaitāms.⁹² Bet tad pēkšņi vēlmi liecināt sava vīra lietā izteica viņa sieva, un 1. jūnija nopratināšanā viņa izmeklētājam liecināja, ka viņas vīram ir lieluma mānija, ka viņam ir dīvaini sapņi un idejas un ka mājinieki viņu uzņem kā cilvēku ar psihiskām atkāpēm.⁹³ Tūlīt pēc tam lietas izmeklētājs nozīmēja atkārtotu tiesu psihiatrisko ekspertīzi, kas 10. jūnija ekspertīzes aktā nonāca pie sava iepriekšējam atzinumam pretēja slēdziena, proti, ka Kmits ir psihiski slims un viņam inkriminētajos nodarījumos nav atbildīgs.⁹⁴ Te varētu nodoties ilgiem meklējumiem, lai mēģinātu saprast, kādi apsvērumi tik pēkšņi bija izmainījuši izmeklētāja nostāju un tiesu psihiatriskās ekspertīzes slēdzienu. Kā teorētisku pieņēmumu var, protams, pieļaut iespēju, ka šī mēneša laikā Kmits patiešām bija kļuvis psihiski nepieskaitāms, tomēr daudz ticamāka versija ir, ka izskaidrojums meklējams “radu būšanā”. Kmita meita Jevdokija Kudrjavskaja (dzimusi Kmits), Jevstigneja meita, dzimusi 1918. gadā, Pedagoģiskā institūta studente bija bijusi Valsts drošības ministrijas līdzstrādniece, savukārt dēls Leonīds Kmits, Jevstigneja dēls, dzimis 1922. gadā bija

⁹¹LVA, 1986. f., 2. apr., P-10997. l., 2. sēj., 215. – 218. lp.

⁹²LVA, 1986. f., 1. apr., 3487. l., 32. lp.

⁹³LVA, 1986. f., 1. apr., 3487. l., 27. – 29. lp.

⁹⁴LVA, 1986. f., 1. apr., 3487. l., 34. lp.

LPSR Augstākās Padomes Prezidija darbinieks.⁹⁵ Acīmredzot radniecība ar represīvo institūciju un okupācijas nomenklatūras vadības locekļiem arī izskaidro faktu, kāpēc Kmita krimināllietas materiālos nav nevienas norādes par viņam piemērotās piespiedu ārstēšanas īstenošanu.

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanā iesaistītie speciālisti

Kā liecināja konkrēto lietu materiālos minētais tiesu psihiatriskās ekspertīzes komisiju sastāvs, tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanā tika iesaistīti vadošie un labākie attiecīgo psihiatriskās ārstniecības iestāžu speciālisti. Uz to norādīja ekspertu ieņemamie amati un zinātniskie grādi, un viņu statusu apliecināja arī tas, ka ekspertu komisiju sastāvu apstiprināja LPSR Veselības aizsardzības ministrija. Tiesa formulējumam “labākie speciālisti” šajā gadījumā bija vēl viena nozīme – politiskā uzticamība –, un sevišķi spilgti tas bija redzams četrdesmito gadu beigās, kad psihiatriskā dispansera ārstu sarakstā, līdzās citiem datiem, bija jāaizpilda arī vairākas ailes ar jautājumiem par ārsta sociālo izcelsmi, dzīves un darba vietu nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā un viņa radniekiem ārzemēs.⁹⁶

Lielākās grūtības šajā gadījumā sagādā, ar atsevišķiem izņēmumiem, ļoti nepilnīgie dati par šiem cilvēkiem, vairākos gadījumos liekot aprobežoties tikai ar viņu vārdiem un amatiem.

Apskatītājās lietās tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanā iesaistītie speciālisti⁹⁷:

Raisa Andrēziņa (dzimusi 1938. gadā) – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas galvenā ārsta vietniece (Volkovs, stacionāri, 1978), Rīgas Medicīnas institūta psihiatrijas katedras asistente (Lazda, stacionāri, 1979), Triju Zvaigžņu ordeņa kavaliers.⁹⁸

⁹⁵LVA, 1986. f., 1. apr., 3487. l., 103. lp.

⁹⁶LVA, 1816. f., 1. apr., 2. l., 3. lp.

⁹⁷ Gadījumos, kad eksperts vairākkārt bija tiesu psihiatriskās ekspertīzes komisijas sastāvā, šeit ir minēta hronoloģiski pirmā un hronoloģiski pēdējā ekspertīze. Katra eksperta darbībā atsevišķi ir norādītas tās ekspertīzes, kurās bija mainījies eksperta amats, darba vieta, dienesta pakāpe vai zinātniskais grāds.

⁹⁸ R. Andrēziņai 2006. gadā piešķirts V šķiras Triju Zvaigžņu ordenis. “Ordeņu kapitula paziņojums”, *Laiks*, Nr. 45, 2006. 4. novembris, 1. lpp.

Taisija Bažanova (dzimusi 1925. gadā) – 1949. gadā absolvējusi Astrahaņas Medicīnas institūtu, Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā psihiatre eksperte (Antons Bobrovskis, dzimis 1920. gadā, ambulatori, 1963).

Lidija Benjamiņš – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas ārste (Sprūde, stacionāri, 1958), Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas nodaļas vadītāja (Valtere, stacionāri, 1960).

Nikolajs Bičkovs – LPSR IeM 1. cietuma Sanitārās daļas vadītājs, medicīniskā dienesta majors (Jurjāns, stacionāri, 1954), apakšpulkvedis (Bunka, stacionāri, 1958; Roze, stacionāri, 1963).

Boldina – LPSR IeM republikāniskās cietuma slimnīcas tiesu psihiatriskās nodaļas vadītāja pienākumu izpildītāja (Roze, stacionāri, 1963).

Gaļina Bregmane – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas tiesu ekspertīžu nodaļas vadītāja (eksperte Jahimoviča tiesas procesā; Šuņenkovs, stacionāri, 1974).

Ārija Briška (1921 – 2011) – 1951. gadā absolvējusi Rīgas Medicīnas institūtu, 1954. un 1961. gadā Maskavā papildinājusies kursos tiesu psihiatrijā⁹⁹, Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā galvenā ārste (Bobrovskis, ambulatori, 1963; Ripss, stacionāri, 1969)¹⁰⁰.

Kazimirs Dauksts – LPSR IeM cietuma 1. slimnīcas psihiatriskās nodaļas vadītājs (Jeļistarovs, stacionāri, 1958), medicīniskā dienesta vecākais leitnants (Valtere, stacionāri, 1960; Muhins, stacionāri, 1962).

Pāvels (Pjotrs) Gauhmans (dzimis 1924. gadā), 1948. gadā absolvējis Čkalovas (Orenburgas) Medicīnas institūtu, līdz 1956. gadam strādājis KPFSR, no 1956. gada Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas galvenā ārsta vietnieks, no 1959. gada 10. jūlija līdz 1963. gadam LPSR Veselības aizsardzības ministrijas

⁹⁹LVA, 1816. f., 2. apr., 7. l., 1. lp.

¹⁰⁰Iepriekš publicēts, ka arī Jahimoviča ekspertīzes ziņojumu parakstījuši Ārija Briška, kopā ar L. Duguži un Zigrīdu Vitenbergu, bet Serbska institūta ziņojumu parakstījuši: Pečernikova, Lūnts, M. Talce un Talbanova. "Notiesāti uz ārprātu", *Laiks*, 1971, 17. novembris.

galvenais psihiatrs (Jeļistarovs, stacionāri, 1958; Roze, stacionāri, 1963).

Z. Graudiņa – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas konsultatīvā centra ārste (Lazda, stacionāri, 1979).

O. Juhno – LPSR IeM 1. cietuma Sanitārās daļas ārsts-psihiatrs, medicīniskā dienesta vecākais leitnants (Kmits, ambulatori, 1949; Jurjāns, stacionāri, 1954).

Julians (Jūlians) Kacins (1908 – 1982) – dzimis Daugavpilī, 1934. gadā (citviet 1939. gadā vai 1940. gadā) absolvējis Bāzeles universitāti, Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā ārsts (Kaktiņš, ambulatori, 1948; Kmits, ambulatori, 1949).¹⁰¹

Oļģerts Teodors Kiršentāls (1925 – 2000) – Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā galvenais ārsts (Sokurenko, ambulatori, 1986), zemessardzes rotas padomnieks medicīniskajos jautājumos 1992. gadā¹⁰².

L. Kovarskis – Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā ambulatorās tiesu psihiatriskās ekspertīzes kabineta vadītājs (Sokurenko, ambulatori, 1986).¹⁰³

Oļegs Krasņanskis (dzimis 1925. gadā) – 1956. gadā absolvējis Rīgas Medicīnas institūtu, no 1958. gada jūlija kā ārsts 289. kara apgabala hospitālī, 1960. gada februārī pārgājis darbā uz Rīgas republikānisko psihoneiroloģisko slimnīcu, 1960. gada maijā ar LPSR veselības aizsardzības ministra pavēli norīkots tiesu psihiatriskās ekspertīzes komisijā, 1963. gada novembrī pārgājis darbā LPSR Sabiedriskās kārtības sargāšanas ministrijas orgānos, amatu

¹⁰¹ Medicīnas zinātņu kandidāts, izpētes objekts ir cilvēka uzmanība, LPSR oficiosa *Cīņa* uzmanību izpelnījies arī apmēram 1961. gadā jau vairs nestrādājot dispanserā, vēloties apmeklēt mājās sevis ārstēto Lāčplēša ielas 35 nama padomes priekšsēdētāju S. Vasiļevski, kurš viņu interesējis “kā sklerotīķis”, interesanti, ka *Cīņa* “psihiskās” slimības raksturošanai lieto pēdiņas, tātad pārnestā nozīmē. Riņķe, S. “Cienījamā”, *Liesma*, 1967, 1. marts, Kaļiņa P., “Aizvainojums”, *Cīņa*, 1964, 7. februāris.

¹⁰² Krapāne, Līga. *Diena*, 1992, 9. aprīlis.

¹⁰³ Iespējams, ka L. Kovarskis ir Levas Kovarskis, kas ir dzimis 1950. gadā, 1973. gadā beidzis Viļņas universitāti, 1985. gadā ieguvis psihiatra kvalifikāciju, 1990. gadā pārcēlies uz dzīvi Somijā, studējis psihoanalīzi, 1995. gadā kļuvis par Somu psihoanalīzes biedrības asociēto biedru, šobrīd konsultē un uzrauga studentu izaugsmi studentu poliklīnikās Helsinkos, turpat ir privātā prakse. *Levas Kovarskis*. Pieejams: <https://www.blogger.com/profile/13655522864851840307> Red. piez.

apvienošanas kārtībā turpinot darbu arī slimnīcā, 1965. gadā atbrīvots no darba Rīgas republikāniskajā psihoneiroloģiskajā slimnīcā, LPSR IeM 1. izmeklēšanas izolatora psihiatriskās nodaļas vadītājs (Jahimovičs, stacionāri, 1969; Andrejs Pūce, dzimis 1948. gadā¹⁰⁴, stacionāri, 1972).

Laura Ligure (1928 – 2012) – 1953. gadā absolvējusi Rīgas Medicīnas institūtu, Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā ārste (Jahimovičs, ambulatori, 1969)

L. Marķis (Marķe) – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas tiesu psihiatriskās nodaļas vadītāja (Roze, stacionāri, 1963), Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas galvenā ārsta vietniece (Jahimovičs, stacionāri, 1969), medicīnas zinātņu kandidāte (Šuņenkovs, stacionāri, 1974; Sokurenko, stacionāri, 1986).¹⁰⁵

R. Rancāne – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas 2. nodaļas vadītāja pienākumu izpildītāja (IndulisPūce, dzimis 1937. gadā, psihiatriskā ekspertīze nozīmēta kā lieciniekam viņa brāļa Andreja lietā, ambulatori, 1972).

Ērika Rāts (Rāte) (1915 – 1993) – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas nodaļas vadītāja (eksperts Jurjāna tiesas procesā; eksperts Lazdas tiesas procesā).

J. Rumelis – LPSR IeM 1. cietuma Sanitārās daļas vadītājs, medicīniskā dienesta kapteinis (Kaktiņš, ambulatori, 1948; Kmits, ambulatori, 1949).

Zuzanna Sočņeva (Rusinova) (1925 – 2015), Gregorija meita – 1951. gadā absolvējusi Rīgas Medicīnas institūtu, no 1952. gada

¹⁰⁴ Andreja Pūces gadījums savulaik plaši izklāstīts presē. Dzimis Skrīveros, mācījies Skrīveru vidusskolā, kuru 1966. gadā beidzis, 1967. gadā iesaukts Padomju Armijā, pēc dienesta nolēmis paust *pretpadomju* ieskatu, pārcēlās uz Rīgu, jo gribēja studēt Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē, tikmēr strādāja 60. celtniecības pārvaldē par namdari. Kopā ar domubiedriem dibināja organizāciju, nodēvējot to par Latvijas Nacionālās Vienības Partiju. Atmiņu stāstījums vedina secināt, ka minētajā gadījumā jaušama apņēmība ne tikai mainīt sabiedrības viedokli, bet arī pievērst sev uzmanību, izmantojot arī tādus līdzekļus kā plakāts ar uzrakstu “Šoreiz patiešām mīnēts” līdzās Skrīveros tornī izkārtajam LPSR karogam ar sēru lenti un uzrakstu “14. jūnija lielinieku upuru piemiņai”. Skat. Ozoliņa, Ārija. “Par Latviju pirms 20 gadiem”, *Brīvā Latvija*, Nr. 17 (174), 1990, 7. maijs, 6., 10. lpp.

¹⁰⁵ LPSR Augstākās Padomes Prezidijs 1975. gadā, pamatojoties uz dekrētu *Par LPSR nopelniem bagātās ārstes goda nosaukuma piešķiršanu L. Marķei*, piešķīris L. Marķei par nopelniem veselības aizsardzības attīstībā minēto goda nosaukumu. *Cīņa*, 1975, 20. marts.

Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā galvenais ārsts, no 1953. gada Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas galvenais ārsts (Jeļistarovs, stacionāri, 1958), LPSR Veselības aizsardzības ministrijas galvenā psihiatre¹⁰⁶ (Ripss, stacionāri, 1969), medicīnas zinātņu kandidāte (Šuņenkovs, stacionāri, 1974), Rīgas Medicīnas institūta docente (Sokurenko, stacionāri, 1986).

Mirdza Upeniece (dzimusi 1924. gadā) – 1951. gadā absolvējusi Rīgas Medicīnas institūtu, no 1965. gada Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas ārste, no 1966. gada vecākā ārste, 1974. gadā piešķirts LPSR nopelniem bagātās ārstes goda nosaukums (Putnaērglis, stacionāri, 1971)¹⁰⁷.

F. Vistropovs – Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā psihiatrs (Ozoliņš, ambulatori, 1972 – vienīgais ārsts komisijā).

Olga Višņevska (1898. – 1962) – dzimusi Rīgā, 1927. gadā absolvējusi 2. Maskavas Valsts universitāti, Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā ārste (Kaktiņš, ambulatori, 1948), Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas tiesu-psihiatriskās nodaļas vadītāja (Jurjāns, stacionāri, 1954).

Zigrīda Vitenberga (1928 – 2009)¹⁰⁸ – 1953. gadā absolvējusi Rīgas Medicīnas institūtu, no 1954. gada Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā ārste, no 1970. līdz 1971. gadam amatu apvienošanas kārtībā strādājusi arī Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas tiesu-psihiatriskās ekspertīzes nodaļā¹⁰⁹ (Jahimovičs, ambulatori, 1969).

¹⁰⁶ “Pietiek auklēties!”, *Padomju Jaunatne*, 1971, 12. maijs.

¹⁰⁷ LPSR Augstākās Padomes Prezidijs 1975. gadā, pamatojoties uz dekrētu *Par LPSR nopelniem bagātās ārstes goda nosaukuma piešķiršanu M. Upeniecei*, piešķīris M. Upeniecei par nopelniem veselības aizsardzības attīstībā minēto goda nosaukumu (*Ciņa*, 1975, 19. novembris). 1984. gada 1. augusta *Karoga* “Hronika” raksta, ka “liela garīga tuvība” Jāni Sudrabkalnu (1894 – 1975) vienoja arī ar ārsti Mirdzu Upenieci. *Red. piez.*

¹⁰⁸ Iespējams Zigrīda Vitenberga, Rūdolfa meita ir Zigrīda Vitenberga ir Zigrīda Gailītis Rūdolfa Gailīša un Zēlmas Gulbis meita, kas 1943. gada 26. novembrī laikrakstā *Smiltienietis* publicē dzejoli, kurš, publicēts nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā, varētu kompromitēt PSRS okupācijas varas acīs, *Kara taure* - “Tver, latviet, zobenu, pūt kalnā kara tauri. Tumst dziļa nakts, mums rīts ir jāatved!...[.]”. *Red. piez.*

¹⁰⁹LVA, 1876. f., 2. apr., 718. l., 1. lp.

E. Vologdina – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas tiesu ekspertīzes nodaļas ārste (Putnaērglis, stacionāri, 1971), tiesu ekspertīzes nodaļas vadītāja (Sokurenko, stacionāri, 1986).

F. Zubarevs – Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā tiesu-psihiatriskās ekspertīzes eksperts (Sokurenko, ambulatori, 1986).

Visā šajā tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanā iesaistīto speciālistu sarakstā atsevišķu ievēribu pelna divi cilvēki – Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas galvenā ārste Zuzanna Sočņeva un Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā galvenais ārsts Oļģerts Kiršentāls. Tas, kas šo divu LPSR vadošo psihiatriskās ārstniecības iestāžu vadītājus padara ļoti līdzīgus, ir viņu oficiālo biogrāfijas datu nabadzība un nepārprotamais iespaids, ka aiz viņu karjerām stāvēja kādas īpašas un pietiekami ietekmīgas intereses.

Atbilstoši vienai norādei 1925. gadā dzimusī Z. Sočņeva, poliete Latvijas teritorijā bija ieradusies no Baltkrievijas un kara gados Rīgā piedalījies komunistiskās pagrīdes grupas *Jaunie komunāri* darbībā; viens no grupas vadītājiem bija Margērs Sočņevs (dzimis 1925. gadā),¹¹⁰ vēlākais Z. Sočņevas vīrs, LPSR Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta, Vēstures institūta un Kadru sagatavošanas daļas līdzstrādnieks, tās Filozofijas katedras vadītājs līdz 1989. gadam. 1951. gadā Z. Sočņeva absolvējusi Rīgas Medicīnas institūtu, jau 1952. gadā Z. Sočņeva kļūst par Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā galveno ārsti, bet gadu vēlāk, 1953. gadā – par Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas galveno ārsti, paliekot šajā amatā līdz pat

¹¹⁰ Šo norādi savās atmiņās dod filozofe Oksana Vilnīte, Skat. Vilnīte, Oksana.

Poēzijas balss un filozofija. Rīga: Latvijas Universitātes aģentūra Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2013, 128. – 129. lpp. Minēto faktu apstiprina arī sešdesmitajos gados publicētie LPSR vēstures pētījumi. Skat. *Latvijas PSR ZA Vēstures institūts. Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941. – 1945.)*. Rīga: Zinātne, 1966, 323. lpp., Dzintars, Jānis. *Neredzamā fronte.*, otrs papild. izdevums. Rīga: Zvaigzne, 1970, 112. – 113. lpp. Plašāku aprakstu par *Jauno komunāru* grupas darbību 1953. gadā publicēja žurnāls *Bērnība*, minot, ka 1941. gadā izveidotajā grupā bija apvienojušies Rīgas 6. pamatskolas audzēkņi, grupu vadīja Viktors Andrejevs un viņa tuvākie draugi Jurijs Mihailovs un M. Sočņevs. Šajā aprakstā kā viena no grupas dalībniecēm ir pieminēta arī Zuzanna Koņuhova. Skat. "Mazie varoņi", *Bērnība*, 1953, Nr. 9, 24. - 26. lpp.

Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanai.¹¹¹ Nav šaubu, ka aiz tik straujas karjeras virzības stāvēja politisks uzstādījums: jaunajai padomju republikai bija vajadzīgi jauni padomju psihiatri. Tomēr tas, kāpēc starp citiem jaunajiem speciālistiem tika izvēlēta tieši Z. Sočņeva, paliek jautājums.¹¹²

Vairāk līkumota ir Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā galvenā ārsta Oļģerta Kiršentāla karjera. Cilvēks, kura vārds līdz tam neparādās ne dispansera, ne psihoneiroloģiskās slimnīcas darbinieku sarakstos, 1976. gada 17. decembrī ar Veselības aizsardzības ministra pavēli pēkšņi tika nozīmēts par dispansera galveno ārstu.¹¹³ Tomēr lielāks pārsteigums, sekojot dažām norādēm,

¹¹¹ Vēl vienu iemeslu sajukumam ar Z. Sočņevas biogrāfiju rada apstākļi, ka sešdesmito gadu beigās tiesu psihiatrisko ekspertīžu komisiju sastāvā kā Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas galvenais ārsts parakstījās Zuzanna Rusinova (šo sajukumu spilgti raksturoja Jahimoviča lietas izmeklētāja lēmums par stacionārās tiesu psihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanu, uzdodot veikt ekspertīzi Sočņevai un Rustinovai). Ticami, ka šīs uzvārda maiņas izskaidrojums bija privātas dabas un saistāms ar Aleksandru Rusinovu (dzimis 1935. gadā), kurš 1961. gadā bija absolvējis Viļņas universitāti un 1963. gadā tika pieņemts darbā Rīgas republikāniskajā psihoneiroloģiskajā slimnīcā kā ārsts-metodists. 1967. gadā A. Rusinovam Tartu universitātē tika piešķirts medicīnas zinātņu kandidāta grāds, bet septiņdesmito gada beigās viņš slimnīcā uzrakstīja atlūgumu, lai pārietu darbā uz Organiskās sintēzes institūtu kā jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks. Patiesībā viņš vienā dienā uzrakstīja divus iesniegumus, pirmajā lūdzot atļauju pāriet uz Organiskās sintēzes institūtu amatu savienošanas kārtībā, bet otrajā – aizejot no darba slimnīcā. Šādi acimredzot ir izskaidrojama arī sekojošā pretējā uzvārdu maiņa, un, ja vēl septiņdesmito gadu sākumā kā Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas galvenā ārste parakstās Z. Rusinova (Putnaērglis, stacionāri, 1971), tad jau septiņdesmito gadu vidū šajā amatā atkal ir Z. Sočņeva (Šuņenkovs, stacionāri, 1974). A. Rusinovs dzīvoja okupētajā Latvijā no 1961. gada līdz 1978. gadam, emigrēja uz Izraēlu, apmetās ASV, nodibināja uzņēmumu *Ralex* un atgriezās Latvijā, lai 1988. gada 20. maijā nodibinātu ASV un PSRS kopuzņēmumu ar LPSR Zinātņu akadēmijas Elektronikas un skaitļošanas tehnikas institūtu un *InterLatviju*, lai ražotu datorus. Krūmiņš, Jānis, *Liesma*, 1988, 1. jūlijs.

¹¹² Tikai kā piezīme spriedumos par Z. Sočņevas vadītās Rīgas republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas darbību ir pieminams fakts, ka 1970. gadā – īsajā laika posmā starp sava pirmā soda termiņa beigām 1968. gadā un skaļo lidmašīnas aizdzīšanas mēģinājumu 1970. gada jūnijā – Rīgas republikāniskajā psihoneiroloģiskajā slimnīcā kā metodīkis bija strādājis arī Eduards Kuzņecovs (*Эдуард Самуилович Кузнецов*, 1939). Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45188. l., 12. sēj., 231. – 232. lp.

¹¹³LVA, 1816. f., 5. apr., 178. l., 67. lp.

kas publiski izskanēja jau pēc gadsimtu mijas,¹¹⁴ ir atklājums, ka tieši trīsdesmit gadus pirms nonākšanas Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā galvenā ārsta amatā, 1946. gadā O. Kiršentāls kā bijušais nacionālsociālistiskās Vācijas izlūkdienesta un diversiju grupu dalībnieks tika tiesāts, un ar Baltijas kara apgabala Kara tribunāla spriedumu 1946. gada 16. maijā viņam bija noteikts izsūtījums katorgas darbos uz 20 gadiem ar tiesību atņemšanu uz pieciem gadiem.¹¹⁵ Par viņa izsūtījuma vietu kļuva Vorkuta, Komi Autonomā Padomju Sociālistiskā Republika (APSR), kur viņš pavadīja desmit gadus līdz 1956. gadā pēc rietumos nonākušo radnieku vairākkārtīgiem lūgumiem tika priekšlaicīgi atbrīvots.¹¹⁶ Nav iemesla apšaubīt literatūrā izteiktos spriedumus, ka, jau atrodoties ieslodzījumā, O. Kiršentāls bija piekritis sadarboties ar VDK,¹¹⁷ taču šajā gadījumā interesantāks ir cits apstāklis. 1976. gadā, stājoties Republikāniskā psihoneiroloģiskā dispansera Rīgā galvenā ārsta amatā, pavēlē par iecelšanu tika minēts viņa medicīniskā darba stāžs – 24 gadi. Tātad no 1952. gada, laikā, kad viņš vēl atradās izsūtījumā,

¹¹⁴ Skat. Grūtups Andris. *Maniaks: Par Staņislava Rogalova apsūdzību seksuālos noziegumos un slepkavībās*. Rīga: Atēna, 2010, 149. – 151. lpp.

¹¹⁵ Arestēts 1946. gada 25. martā, O. Kiršentāls tika apsūdzēts, ka 1944. gada septembrī viņš ir savervēts nacionālsociālistiskās Vācijas izlūkdienestā, izgājis speciālu sagatavošanu izlūkdienestā *Einheit Alexander* un vēlāk nacionālsociālistiskās Vācijas 212. frontes izlūku grupā *Frontaufklärungstruppe-212*, 1944. gada decembrī desantēts PSRS bruņoto spēku aizmugurē, pēc atgriešanās apbalvots ar otrās šķiras Dzelzs krustu, 1945. gada sākumā piedalījies soda akcijās pret vietējiem iedzīvotājiem Kurzemē, pēc nacionālsociālistiskās Vācijas kapitulācijas slēpis savu darbību kara laikā. Izgājis filtrāciju, uz aresta brīdi O. Kiršentāls strādāja kā Liepājas jūras-kara bāzes dzīvokļu ekspluatācijas daļas mēbeļu noliktavas vadītājs. Skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10780. l., 93. – 96. lp.

¹¹⁶ O. Kiršentāla tēvs bija ārsts, līdz 1940. gadam vadījis kara hospitāli Rīgā, nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā no 1941. gada vadījis Rīgas pilsētas veselības aizsardzības nodaļu, no 1944. gada bijis Latvijas veselības aizsardzības departamenta vadītājs, 1944. gada beigās ar ģimeni aizbēdzis uz Vāciju. Skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10780. l., 14., 59. – 60., 84. lp. 1956. gada sākumā O. Kiršentāla radinieki – Norvēģijā dzīvojošais tēvs, Vācijas Federatīvajā Republikā dzīvojošā māte un Apvienotajā Karalistē dzīvojošā māsa – ar vēstulēm vērsās pie PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja Nikolaja Bulgaņina (*Николай Александрович Булганин*, 1895 – 1975) ar lūgumu par O. Kiršentāla atbrīvošanu no apcietinājuma. 1956. gada septembrī ar tiesas lēmumu viņš tika atbrīvots.

¹¹⁷ Grūtups Andris. *Maniaks: Par Staņislava Rogalova apsūdzību seksuālos noziegumos un slepkavībās*. Rīga: Atēna, 150. lpp.

O. Kiršentāls praktizēja kā mediķis.¹¹⁸ Visa šī stāsta kontekstā, ievērojot PSRS oficiāli pausto nostāju pret Otrā pasaules kara norisēm, jau pieļāvums par bijušā nacionālsociālistiskās Vācijas izlūkdieneņa aģenta un Dzelzs krusta nesēja nonākšanu LPSR psihiatrijas speciālistu virsotnē skan neticami, bet situācijā, kad tā ir realitāte, acīmredzams ir secinājums, ka aiz O. Kiršentāla karjeras stāvēja noteiktas intereses.¹¹⁹

Piespiedu ārstēšanai pakļauto cilvēku ārstēšanas termiņi, ārstēšanas vietas un ārstēšanas rezultāti

Ārstēšanas termiņi

Piespiedu ārstēšanai pakļauto cilvēku ārstēšanas termiņi bija atšķirīgi un variēja robežās no gada (Valtere, 1960 – 1961; Putnaērglis, 1971 – 1972) līdz sešiem vai astoņiem gadiem (Kasjanovs, 1959 – 1967; Volkovs, 1979 – 1985). Īsākie termiņi tiesu psihiatriskās ekspertīzes lēmumos par piespiedu ārstēšanas atcelšanu parasti tika pamatoti ar cilvēka vecuma veselības problēmām (Jeļistarovs, Valtere); tāpat īsāki termiņi tika piemēroti arī “politiski jūtīgos” gadījumos (Jahimovičs, 1970 – 1971; Ripss, 1969 – 1971), kas gan saprotami netika minēti kā arguments ekspertīzes lēmumā. Tomēr runāt par kādu noteiktu un skaidru sakarību piespiedu ārstēšanas termiņos nevar, un spilgts piemērs te ir Muhina gadījums. 1962. gada 4. oktobrī tiesu psihiatriskā ekspertīze viņam uzstādīja diagnozi šizofrēnija un rekomendēja piespiedu ārstēšanu. Formāli ārstēšana sākās tikai pēc tiesas lēmuma 1963. gada 3. janvārī, bet jau 1963. gada 24. jūnijā ekspertīze atzina, ka piespiedu ārstēšana viņam vairs nav nepieciešama. Tik strauju ekspertīzes slēdzienu maiņu kritiski uzņēma arī VDK, un pēc 1963. gada 3. augusta tiesas kolēģijas lēmuma, kas akceptēja ekspertīzes slēdzienu un atcēla piespiedu ārstēšanu, VDK izteica protestu, apzīmējot tiesas lēmumu kā sasteigtu un nepamatotu

¹¹⁸LVA, 1816. f., 5. apr., 178. l., 67. lp.

¹¹⁹ Bijušais LPSR VDK Pirmās daļas darbinieks Juris Savickis, atceroties ārstu O.

Kiršentālu, tieši norāda, ka O. Kiršentāls sadarbojās ar VDK nepieciešamo psihiatrisko ekspertīžu veikšanā. Skat. Šleiers Juris, Pastalnieks Aivars. “Īpašs kadrs”, *Klubs*, Nr. 6., 2013, jūnijs, 20. – 26. lpp.

(LPSR prokurors Kārlis Vītols savā atbildes rakstā šo VDK ieteikumu noraidīja, un tiesas lēmums palika spēkā).¹²⁰

Ārstēšanās režīms un ārstēšanas norises vietas

Atbilstoši tiesu psihiatriskās ekspertīzes slēdzienam un tiesas spriedumam cilvēkam, kuram tika noteikta piespiedu ārstēšana, tika noteikts arī ārstnieciskās iestādes režīms – vai nu speciālā psihiatriskā slimnīca (slimnīca savienojumā ar izolāciju) vai slimnīca atbilstoši dzīves vietai.

Tā kā LPSR nebija nevienas speciālās psihiatriskās slimnīcas, tad gadījumos, kad cilvēkam bija noteikta ārstēšanās speciālā tipa psihiatriskajā slimnīcā, bija jāārstējas ārpus Latvijas teritorijas. Tas, kurš institūts un kādi apsvērumi noteica konkrētās ārstēšanās vietas izvēli, krimināllietu materiālos neparādās. No apskatītajiem gadījumiem biežākā ārstēšanās vieta bija izraudzīta Ļeņingradas Speciālajā psihiatriskajā slimnīcā (SPS) (Jeļstarovs, Bunka, Kasjanovs), ko acīmredzot noteica slimnīcas tuvums Latvijas teritorijai; retāk ārstēšanās vieta bija Kazaņas SPS (Sprūde, Valtere), Volgogradas SPS (Volgogradas apgabala Kamišinas rajona Dvorjanskas ciemā) (Volkovs, Lazda) un Čerņahovskas SPS (Šuņenkovs).

Nosakot piespiedu ārstēšanos atbilstoši dzīvesvietai, visbiežāk ārstēšanās vieta bija Rīgas republikāniskā psihiatriskā slimnīca (Jahimovičs, Ripss, Sokurenko), bet šajā uzskaitījumā bija arī Jelgavas (Putnaērglis) un Daugavpils (Ungers) republikāniskās psihiatriskās slimnīcas.

Ārstēšanās rezultāti

Galvenais un no sabiedrības interešu viedokļa nozīmīgākais izvēlēto ārstēšanas līdzekļu efektivitātes indikators ir ārstēšanas rezultāti. Jau tas vien, ka tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta darbā piedalījās psihiatriskās ārstniecības iestāžu vadošie un akadēmiski atzītie speciālisti, deva iemeslu domāt, ka ārstēšanas rezultāti atspoguļos sava laika psihiatrijas pēdējos sasniegumus un praktiskās

¹²⁰LVA, 1986. f., 1. apr., 44793. l., 229. lp.

iespējas. Tomēr reālie ārstēšanas rezultāti izrādījās vēl viens liels pārsteigums.

Vispirms, noteiktas šaubas par psihiatriskās ārstēšanas iespējām rosina tie gadījumi, kad cilvēks, kurš savulaik jau ir bijis pakļauts piespiedu ārstēšanai un pēc ārstēšanas kursa atzīts par atbrīvojamu no piespiedu ārstēšanas, pēc zināma laika atkal tiek aizturēts par līdzīgu nodarījumu un atkal tiek nosūtīts piespiedu ārstēšanai. Spilgts piemērs ir Kasjanova gadījums. 1958. gada novembrī arestēts par mēģinājumu iekļūt Amerikas Savienoto Valstu (ASV) vēstniecībā Maskavā, viņš jau divas reizes – 1950. gada novembrī un 1954. gada septembrī – bija arestēts par līdzīgiem mēģinājumiem. Abas reizes viņš bija atzīts par psihiski nepieskaitāmu un nosūtīts piespiedu ārstēšanai, bet 1957. gada februārī ar tiesu psihiatriskās ekspertīzes slēdzieni atbrīvots no tās.¹²¹ Šī Kasjanova pieredze liecināja, ka piespiedu psihiatriskās ārstēšanas kursam nebija gaidītās iedarbības uz viņa uzskatiem.

Tomēr galvenais pārsteigums ir pašos tiesu psihiatriskās ekspertīzes slēdzienos minētie piespiedu ārstēšanas rezultāti. Nevienā no šeit apskatītajiem tiesu psihiatriskās ekspertīzes slēdzieniem par piespiedu ārstēšanas atcelšanu nav konstatēts, ka cilvēks ir psihiski vesels, proti, ka ārstēšana ir sasniegusi savu medicīnisko mērķi. Vēl vairāk – ar dažiem izņēmumiem,¹²² lēmumā par piespiedu ārstēšanas atcelšanu cilvēkam uzstādītā diagnoze praktiski atkārtu pirmstiesas ekspertīzē uzstādīto diagnozi. Ievērojot minēto, rodas jautājums, kas tad atšķīra pirmstiesas un pēc-ārstēšanas ekspertīžu slēdzienus un ko paši psihiatrijas eksperti apzīmēja kā piespiedu ārstēšanas kursa rezultātu. Atbilde ir vienā formulējumā: cilvēks pēc ārstēšanas vairs nebija sociāli bīstams. Ko tas nozīmēja tiesu-psihiatriskās ekspertīzes terminos? Tas nozīmēja, ka cilvēks vairs nav aktīvs (Ripss), cilvēks ir “mierīgs un neaktīvs slimais, kuram nav murgainu pretpadomju spriedumu” (Kaktiņš) vai kurš murgainas idejas “aktīvi neizsaka”

¹²¹LVA, 1986. f., 1. apr., 42764. l., 73., 102. – 104. lp.

¹²² Jeļistarova gadījumā bija izmainīta slimības diagnoze (1958. gada ekspertīzē uzstādītā diagnoze “hroniska psihiska slimība vecuma parafrēnijas formā” 1960. gada ekspertīzē tika nomainīta ar diagnozi “psihiska slimība paranoiskas personības attīstības formā”); Kasjanovs slimnīcā bija miris, bet Putnaērglis, kuram 1971. gada ekspertīzē bija diagnosticēta “epileptiska psihoze ar depresīvu sindromu”, pēc 1972. gada ekspertīzes atzinuma ārstēšanas rezultātā bija izgājis no epileptiskās psihozes.

(Jeļistarovs), jo ir sapratis, ka savas idejas sludināt ir bezjēdzīgi, jo tās neviens neuzklausā (Muhins). Tāpat tas nozīmēja, ka tas ir cilvēks, kuram “ārstēšanas rezultātā ir norimušas paranojālās idejas” (Jahimovičs), kuram nav mērķtiecīgu antisociālu izpausmju un pieaugošās plānprātības dēļ tās nevar būt sistemātiskas (Bunka). Citiem vārdiem, piespiedu ārstēšanas rezultātā cilvēks nav atbrīvojies ne tikai no savas slimības diagnozes, bet arī no savām “murgainajām idejām” – viņš ir tikai kļuvis vai, pareizāk būtu teikt, padarīts apātisks un savas “murgainās idejas” vairs aktīvi neizsaka vai nespēj izteikt.¹²³

Tieši šeit – ārstēšanas rezultātos – koncentrēti kļuva redzams tas, kas visos citos tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta darba posmos tika rūpīgi slēpts aiz zinātnisko grādu un “speciālo zināšanu” nesatricināmās sienas; tieši ārstēšanas rezultāti un pašu psihiatru ekspertu izpratne par to, kurā brīdī ar tiesas lēmumu uz psihiatrisko slimnīcu nosūtītam cilvēkam piespiedu ārstēšana ir sasniegusi savu mērķi, bija tās divas pozīcijas, kurās visuzskatāmāk kļuva redzams, ka psihiatrija tiek izmantota nevis ārstniecisku, bet politisku mērķu sasniegšanai, un kopumā ar visu iepriekšminēto tas dod pamatu arī LPSR sešdesmito līdz astoņdesmito gadu pieredzē runāt par represīvo psihiatriju.

Secinājumi

No vienas puses, vērtējot tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta darba formālo pusi, vairāki nosacījumi – ekspertīzes nozīmēšanas izlases raksturs, ekspertu komisiju akadēmiskais sastāvs un ekspertīzes īstenošanas procesuālo normu ievērošana – rada

¹²³ Atsevišķs represīvās psihiatrijas aspekts ir piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās pakļauto cilvēku “speciālās” ārstēšanas metodes un izmantotie ārstnieciskie preparāti. Izmeklēšanas lietu materiālos šāda informācija saprotamu apstākļu dēļ neparādījās, un vienīgais izņēmums bija dažas aprautas norādes ekspertīzes slēdzienos. Ilustrācijai – Bunkas gadījumā, piemēram, pamatojot lēmumu par viņa atbrīvošanu no piespiedu ārstēšanas, tika pieminēts, ka slimnīcā bija izmantota arī smadzeņu darbības bremzēšanas procesa noņemšanai ar amitālu (*нпу растормаживанию амита́лом*), un, spriežot pēc turpmākā apraksta, tā mērķis bija noskaidrot Bunkas attieksmi pret izdarīto, proti, visdrīzāk amitāls šajā gadījumā tika izmantots nevis kā medicīniskais preparāts, bet kā “patiesības serums”, lai “atraisītu mēli”. Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 42766. l., 161. lp.

iespaidu, ka tiesu psihiatriskā ekspertīze bija juridiski korekta, objektīva un zinātniskās atziņās balstīta procesuāla darbība. Taču, no otras puses, izvērtējot tiesu-psihiatriskās ekspertīzes konkrēto saturu, ir grūti runāt par kādu skaidru un vienotu pieeju, un gandrīz ikvienā no šeit apskatītajām lietām nepamet sajūta, ka cilvēku likteņus katrā atsevišķā gadījumā noteica ļoti subjektīvi faktori. Un tieši šīs vienotās, stingri zinātniskos principos un argumentos balstītās pieejas trūkums ir arī tas, kas dod pamatu runāt par represīvo psihiatriju.¹²⁴

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes slēdzienu balstīšana vienīgi uz apsekojamā izteicieniem, nevis objektīviem somatiskiem un neiroloģiskiem rādītājiem, ekspertīzes aktos plaši izmantotais manipulatīvais formulējums “murgainas idejas”, apsekojamo cilvēku uzskatu politiski angažētie vērtējumi, piezīmes par apsekojamo tuvāko radnieku psihiskajām problēmām, neargumentējot, kā tās ir saistītas ar paša apsekojamā stāvokli – tas viss norāda, ka ekspertīzes rīcībā nebija noteiktu un drošu kritēriju, lai noteiktu cilvēka nepieskaitāmību. Tieši šis subjektīvisms psihiatriju padarīja par lielisku līdzekli politiskās varas institūtu represijās pret “citādi domājošiem”. Vairs nevajadzēja meklēt argumentus, lai atspēkotu pret režīmu vērsto kritiku, vairs nevajadzēja meklēt izskaidrojumu “citādi domājošo” rīcībai, visbeidzot, vairs nevajadzēja uztraukties par pārmetumiem, ka arī

¹²⁴ Lai izvairītos no pārpratumiem, šeit ir jānorāda, ka gan pēc raksta autora uzskatiem, gan literatūrā izteiktajiem citu pētnieku spriedumiem ar represīvo psihiatriju nav jāsaprot kāda “īpaša” psihiatrija, kurai ir raksturīgas kādas specifiskas iezīmes un noteikti kritēriji. Psihiatrija iegūst represīvu raksturu, proti, tā kļūst par represīvo psihiatriju, tad, kad tā tiek izmantota kādu citu, ar ārstniecību nesaistītu, un visbiežāk politisku mērķu sasniegšanai. Protams, var izcelt atsevišķas parādības, ko var pieņemt kā represīvās psihiatrijas pazīmes – atbilstoši vairāku disidentu atmiņām, piemēram, Serbska institūta ārsti bija nēsājuši militāras formas –, tomēr galvenais, kas raksturo represīvo psihiatriju, ir vienotas un stingri zinātniskos principos balstītās pieejas trūkums tiesu psihiatriskās ekspertīzes īstenošanā, kas neļauj izprast, kādi tieši argumenti ekspertīzes akta slēdzienā pamato atzinumu par cilvēka pieskaitāmību vai nepieskaitāmību, un kāpēc dažos gadījumos vienādi argumenti pamato pretējus atzinumus (ilustrācijai te var pieminēt LPSR biedējošākā slepkavas Staņislava Rogoļova lietu, kurš izmeklēšanā stāstīja par savām divainajām izjūtām un halucinācijām, taču tiesu psihiatriskā ekspertīze viņu atzina par pieskaitāmu). Starp citu, šai represīvai psihiatrijai ir arī otra, apgrieztā puse, ko jau pieminētais A. Podrabiņeks apzīmē kā “attaisnojošo psihiatriju”, kad šādas pat vienotas pieejas trūkums ļauj cilvēku atzīt par nepieskaitāmu, lai palīdzētu viņam izvairīties no reāla soda.

PSRS ir politieslodzītie – pietika ar atzinumu, ka šie cilvēki ir psihiski slimi. Tāpēc daudzās lietās, analizējot un salīdzinot dažādus tiesu psihiatriskās ekspertīzes aktus, ir grūti izvairīties no iespaida, ka ekspertīzes slēdzieni bija noformulēti vēl pirms ekspertīzes un to patiesie sastādītāji nebija ekspertu komisiju sastāvā. Un, ja parasti šis tiesu psihiatriskās ekspertīzes subjektīvisms paliek nepierādāms, tad jau pieminētajā Kmita gadījumā šādai diagnosticēšanas “tehnikai” ir arī dokumentāls apstiprinājums.

Protams, šeit apskatītie gadījumi ir tikai neliela daļa no visiem tiesu psihiatriskai ekspertīzei pakļauto cilvēku stāstiem, tāpat kā visa tiesu psihiatriskās ekspertīzes institūta darbība ir tikai viena šķautne daudzveidīgajā psihiatrijas politiskās izmantošanas pieredzē PSRS. Vēl plašāku un acīmredzot vēl vājāk dokumentētu represīvās psihiatrijas šķautni veidoja pret “citādi domājošajiem” vērstie īslaicīgās psihiatriskās hospitalizācijas paņēmieni, kas tika pieskaņoti valstiski nozīmīgiem notikumiem un svētkiem. Šāda prakse no sešdesmitajiem līdz astoņdesmitajiem gadiem tika piekopta KPFSR,¹²⁵ un šāda pat prakse tika izmantota arī LPSR.¹²⁶ Tāpēc ir tik būtiski un nepieciešami izvērtēt represīvās psihiatrijas dažādās izpausmes, lai šī pieredze paliktu tikai pagātne.

¹²⁵ Подрабинек, Александр. *Диссиденты*. Москва: АСТ, 2014, с. 62.

¹²⁶ 1991. gadā, īsi pirms Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas jau pieminētais O. Kiršentāls kādā zinātniskā konferencē uzstājās ar ziņojumu par represīvās psihiatrijas praksi Latvijā, pieminot arī “svētku laika ieslodzījumu”, kas, viņaprāt, bija ļaunākais, ko psihiatri bija spiesti darīt. Skat. Kiršentāls, Oļģerts “Psihiatrija un totalitārais režīms”, *Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā*, zinātniskās konferences materiāli, sastādītāja I. Šneidere. Rīga: Zinātne, 1992, 163. – 165. lpp.

Pielikums Nr. 1 Izmeklētājs, kurš parakstījis pirmās tiesu psihiatriskās ekspertīzes noteikšanu

uzvārds, vārds un dzimšanas gads	Izmeklētājs
Kaktiņš Voldemārs, 1908.	Majors Severinovs, LPSR VDM Izmeklēšanas daļas 3. nodaļas vecākais izmeklētājs
Kmits Jevstignejs, 1888.	Jaunākais leitnants Meliksetovs, LPSR VDM Izmeklēšanas daļas 2.nodaļas izmeklētājs
Jurjāns Edgars, 1916.	Bandas lieta
Jelīstarovs Ivans, 1893.	Apakšpulkvedis Anosovs, LPSR VDK Latvijas Dzelzceļa un Latvijas jūras baseina pārvaldes Izmeklēšanas daļas priekšnieks
Bunka Nikolajs, 1914.	Kapteinis Novikovs, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs
Sprūde Matilde, 1908.	Kapteinis Popovs, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs
Kasjanovs Aleksandrs, 1913.	Majors Čerņiševs, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs
Valtere Vera, 1903.	Vecākais leitnants Gothards, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs
Ungers Jānis, 1907.	Leitnants Vācietis, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas izmeklētājs
Muhins Konstantins, 1928.	Vecākais leitnants Samukovs, LPSR Izmeklēšanas daļas izmeklētājs

Roze Imants, 1931.	Vecākais leitnants Vācietis, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs
Jahimovičs Ivans	2. klases jurists Kaķītis, Rīgas pilsētas Ļeņina rajona prokuratūras izmeklētājs
Rips Ilja, 1948.	Majors Rēvalds, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas īpaši svarīgu lietu vecākais izmeklētājs
Putnaērglis Edvards, 1949.	Majors Bravackis, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas īpaši svarīgu lietu vecākais izmeklētājs
Šuņenkovs Vladimirs, 1949.	Majors Popovs, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas īpaši svarīgu lietu vecākais izmeklētājs
Volkovs Viktors, 1951.	Kapteinis Kirilovs, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs
Pēteris Lazda, 1936.	Majors Kārkliņš, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs
Sokurenko Anatolijs, 1955.	Apakšpulkvedis Dembovskis, LPSR VDK Izmeklēšanas daļas priekšnieka vietnieks

Министерство Государственной Безопасности

80:91 9102/90/90

УПРАВЛЕНИЕ КГБ ПРИ СМ СССР

на ЛАТВ. ЖД. и ЛАТВ. МОР. БАССЕЙНЕ

ДЕЛО № 2072

По обвинению **ЕЛИСТАРОВА ИВАНА**
ИВАНОВИЧА

в прест. предусм. ст.ст. **58-10 ч. I** УК РСФСР

Позаго **1 августа** 1956 г. в **1** томах

Исполнено **10. ИЮЛЯ** 1956 г. Том №

После судебного рассмотрения и заслушания приговора в силу, настоящее дело подлежит немедленному возвращению в _____

Указав название органа МГБ _____

К делу должна быть приобщена копия приговора.

ОСНОВАНИЕ: приказ НКГБ, Прокуратуры и ЦКЮ Союза ССР № 00359 от 10 апреля 1939 года.

Передать по назначению и в соответствии с постановлением, утвержденным в установленном порядке соответствующего подразделения КГБ или его заместителем.

Передать следственному отделу, а также входить по делу в соответствующие органы МГБ, хотя бы не являясь, и выносятся соответствующие акты.

Передать следственному отделу, а также входить по делу в соответствующие органы МГБ, хотя бы не являясь, и выносятся соответствующие акты.

Арх. № **42679**

Сдано в архив „ „ 1956 г.